

EBÛ REYYE'NİN TEVESSÛL HADİSİ KONUSUNDAKİ GÖRÜŞLERİNİN TAHLİLİ

Hüseyin AKYÜZ *

Özet

Herhangi bir hadisi tetkik etmek istediğimizde, atmamız gereken ilk adım, o hadisin kaynağını araştırmaktır. Sonrasında isnadı varsa, sağlam olup olmadığının tespiti. Eğer sağlamsa, muhtevasının İslam'ın temel esaslarına, Kur'an'a, Sünnet'e, akla, tarihî gerçeklere vb. uygunluğunun araştırılmasıdır. Şüphesiz isnad değerlendirmesinde hadisin farklı tariklerini bir araya getirmenin hadisi doğru anlamada önemi yadsınamaz.

Dini anlama ve yaşamada Hz. Peygamber'i sürekli takip eden sahabilerin söz ve davranışlarından sahih ve sağlam olanları, zayıf ve uydurma olanlardan ayırmak gerekir. Zira alimlerimizin hadislerde aradığı çözümü bulamadıklarında, sahabenin konuyla ilgili görüşlerine başvurdukları tarihi bir gerçektir. Bu bağlamda yağmur duasıyla ilgili olan Hz. Ömer'in sözünün de bu süreçten geçerek değerlendirilmesi gerektiği inancındayız.

Anahtar Kelimeler: Hadis, İsnad, Yağmur duası, Ebû Reyve, Hz. Ömer

Analyzing Of The Abu Rayya's Ideas On The Hadith Of Tawassul

Abstract

When we want to examine any hadith, we have to take first step is to investigate the source of that hadith. Afterwards, If it has an isnad (supporting), it is to detect whether it is valid or not. If it is really valid, we have to research whether its content is suitability with the main principles of Islam, Quran, Sunnah, reason, historical truths or etc. Definitely, as we assessing of an isnad (supporting); it's very important to collect together of different rumours and ways (tarik) of hadith.

We need to distinguish true and valid words and behaviours of the Holy Prophet's followers from the weak and fabricated one's on understanding and living of religion. When Islamic scholars couldn't find any solution about a problem, it's a historical fact that they applied to views of followers. In this context, we believe that it is necessary that 'Umar's word about the "rain pray" (istisqa) has to be assessed in light of this process.

Key Words: Isnad (supporting), Rain Pray, Abu Rayya, 'Umar

* Yrd. Doç. Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi Eğitim Fakültesi İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Eğitimi Bölümü, huseyinakyuz73@gmail.com

Giriş

Müslümanlar, geçmişte olduğu gibi günümüzde ve gelecekte karşılaşacakları problemlere cevap bulmaya çalışırken başvuracakları ilk kaynaklar, Kur'ân ve Hz. Peygamber'in hadisleri olacaktır. Kur'ân'ın her hangi bir tahrife uğramaksızın günümüze kadar ulaştığı hususu inkâr edilemez bir gerçektir. Ancak aynı durumu Hz. Peygamber'in hadisleri için söylemek pek mümkün görülmemektedir. Hadisler nesillerden nesillere gerek sözlü ve gerekse yazılı olarak aktarılırken muhtelif nedenlerden dolayı Hz. Peygamber'in buyurduğu şekilde nakledilememiş ve uydurma rivayetlerin hadislerle karışmasına engel olunamamıştır. Bu bağlamda tarih boyunca Resullullah (sav)'ın sözlerinden sahih ve sağlam olanları, zayıf ve uydurma olanlardan ayırmak önemli bir uğraş olmuştur.

Hz. Peygamber'in sözleri hakkında durum böyle iken, O'nun ilk muhatapları olan ve kaynağa en yakın insanlar olarak nitelendirdiğimiz sahabenin söz, uygulama ve takrirleri de aynı akibete uğramıştır. Hadisçiler, Mevkûf hadis olarak adlandırılan bu rivayetleri de incelemişler, onların sened ve metinlerine bakarak sahabilere aidiyetini tespit etmeye çalışmışlardır¹. Bu bağlamda Mahmud Ebû Reyze'nin hadislerde İsrailiyât kültürünün etkisi olduğunu ispatlamak için Ka'bu'l-Ahbâr (ö.32/652)'ın İslam dinini nasıl bozmaya çalıştığına dair vermiş olduğu bir örneği incelemeyi uygun gördük.

Mahmud Ebû Reyze, *Muhammedi Sünnetin Aydınlatılması* adlı eserinde, hadislerde İsrailiyât kültürünün etkisi olduğunu ispatlamak için Ka'bu'l-Ahbâr (ö.32/652)'ın İslam dinini nasıl bozmaya ve Hz. Peygamber'e nasıl iftiralar isnad etmeye çalıştığına dair örnekler verir. Bu örneklerden birisi de Hz. Ömer (ö.23/644)'in yağmur talep etme hadisesidir. Yazar, Ka'bu'l-Ahbâr'ın Ramâde yılındaki²

¹ Mevkûf Hadis ile sahabeden rivayet edilen söz, fiil ve takrirler kastedilmektedir. Bu tür rivayetlerin de sahih, zayıf ve uydurmaları mevcuttur. Dolayısıyla böylesi rivayetlerle amel edilmesi caiz olanlar olabileceği gibi amel edilmesi caiz olmayanlar da vardır. Bkz.:es-Sâlih, Subhi, *Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları*, Çev.:M. Yaşar Kandemir, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1986, ss.175-176

² Hicretin 17. yılında Hicaz'da müthiş bir kıtlık ortaya çıkmıştır. O yılda Arab Yanmadası'na yağmur yağmamış, yerler kupkuru kalmış, hayvanlar helak olmuş ve insanlar susuzluktan dolayı yorgun düşmüşlerdi. Bu yıla arazinin kuraklıktan kül gibi renk almasından ötürü Ramâde yılı adı verildi. Çünkü yağmurun azlığından ötürü toprakların rengi değişmiş, âdeta küle dönmüşlerdi. Yine yağmurun azlığı sebebiyle rüzgârlar toprakları kül gibi savuruyordu. Muhtemelen bu iki sebepten ötürü bu seneye "kül senesi" anlamına gelen "Ramâde senesi" denilmiş olabilir. 9 ay süren bu kıtlıkta kabileler, Medine'ye akın akın geldiler. Hiçbirinin yanında azık kalmamıştı. Bunlar, Hz. Ömer'e başvurdu. Halife Hz. Ömer, bir taraftan halkı açlıktan kurtar-

kuraklığı fırsat bilip Hz. Ömer'e yağmur duasına çıkmasını önerdiğini nakleder³. Ardından bazı rivayetlerde Hz. Ömer'in Peygamberimizin amcası Hz. Abbâs (ö.32/652)'ı vesile kılarak yağmur duasına çıktığını söyler⁴. Böylece Ka'bu'l-Ahbâr'ın telkiniyle, şirk olduğunda şüphe bulunmayan tevessülcülük⁵ çukuruna düşen Hz. Ömer'in bu uygulamasına meşruiyet kazandırılması gerekiyordu⁶. Yazara göre söz konusu rivayetlerin sonraki nesillere aktarılması bu

mak için zahire toplamaya başladı. Suriye ve Filistin'den gelen buğday sayesinde Müslümanların sıkıntısı biraz hafifletilmiş oldu. Bkz.: et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir, *Tarihu'l-Umem ve'l-Mulûk*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1407, II, 507-509

³ Mahmud Ebû Reyve tarafından kaynak belirtilmemiştir.

⁴ el-Buharî, Ebû Abdillâh Muh. b. İsmail, *el-Câmi'u's-Sahîh*, İstanbul 1992, 15 İstiskâ, 3 (II/15-16); 62 Kitâbu Ashabi'n-Nebî, 11 (IV/209)

⁵ Tevessül Arapçada "Sultanın yanındaki makam, derece, yakınlık, ihtiyaç, vasıta, araç, arzu ve rağbet" anlamlarına gelen 'vesile'den türetilmiş bir kelimedir. Örneğin; "وسئل" "فَلانٌ إلى الله وسيلة" denildiği zaman "kişi Allah'a yaklaşabildiği bir iş yaptı" anlamı kastedilir. "توسَّل إليه بوسيلة" ifadesiyle de "Allah'a bir amel ile yakınlaştı" denilmek istenir. (İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem el-İfrîkî el-Mısırî *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sadr, Beyrut 1375/1956, XI, 724-725) Kur'ân'da "tevessül" ifadesi geçmemesine rağmen, "el-vesile" kelimesi ise "Ey İman edenler, Allah'tan sakının. Ona vesile arayın." (5 Mâide, 35) ve "Onların yalvardıkları bu varlıklar, hangimiz daha yakın olacağız diye Rablerine vesile ararlar"(17 İsrâ, 57) şeklinde iki ayrı yerde geçmektedir. Hadislerde ise bu kelime Allah'a yakınlık, şefaat, cenneteki konaklardan biri anlamlarında kullanılmıştır. (Muslim, Ebu'l-Huseyn Muslim b. Haccac el-Kuşeyrî, *Sahîhu Muslim*, İstanbul 1992, 4 Salât, 11 (I/ 288-289); Ebû Davud, Suleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sunen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, 2 Salât, 36 (I/360-361 H.N.:523); en-Nesai, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, *Sunen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, 7 Ezân, 37 (II/25-26 H.N.:676); et-Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *Sunen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, 46 Menâkıb, 1 (V/586, H.N.:3612); İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed, *el-Musned*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, II, 168, 265, 365; III, 83; V, 395). Tevessül dini literatürde ise bir isteğin, bir işin veya arzunun yerine gelebilmesi için ilim, amel, ahlâk veya bazı şahısları aracı kılmayı ifade etmektedir. (Komisyon, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yayınları, İstanbul 2009, ss.573-574); Geniş bilgi için bkz.: Güler, Zekeriya, "Vesîle ve Tevessül Hadislerinin Kaynak Değeri (Tahric ve Değerlendirme)", *İLAM Araştırma Dergisi*, İlmî Araştırmalar Merkezi, İstanbul, 1997, C.II, Sayı:1, ss.85-87; Güler, Zekeriya, "Vesîle ve Tevessül Hadislerinin Kaynak Değeri", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Kültür Matbaası, Ankara, 2003, C.IV, Sayı:10, ss.47-48; Bardakçı, Mehmet Necmeddin, "Tasavvufî Bir Terim Olarak Tevessül ve Vesîle", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Kültür Matbaası, Ankara, 1999, C.I, Sayı:2, ss.33-38; Çalışkan, İsmail, "Allah-İnsan İlişkisinde Aracı Fikri: Vesilecilik", *İslâmiyât*, Avrasya Yay., Ankara, 2002, C.V, Sayı:1, ss.184-185

⁶ Ebu Reyve, Hz. Ömer (ö.23/644)'ın Rasulullah (sav)'ın amcası ile Allah'a tevessül etmesini şirk olarak telakki etmesine rağmen başta İbn Teymiyye (ö.729/1328) olmak üzere bu davranışı meşru kabul eden alimlerimiz olmuştur. Bkz.: Güler, "Vesîle ve Tevessül Hadislerinin Kaynak Değeri (Tahric ve Değerlendirme)", s.92; Güler, "Vesîle ve Tevessül Hadislerinin Kaynak Değeri", ss.53-56; Bardakçı, *a.g.m.*, ss.42-45; Çalışkan, *a.g.m.*, ss.184-185

amacı gerçekleştirmiş ve bu yüzden asırlar boyu Müslümanların akidesi olumsuz etkilenmiştir. Ancak Hz. Ömer, üstün dini basireti ve ince anlayışıyla durumu fark etmiş ve Kâb'ın tezgâhladığı tuzağa düşmemiştir. Zira bazı rivayetlerde Hz. Ömer duasında Hz. Peygamber'i bile tevessül etmemiş, sadece af dilemeyle yetinmiştir⁷.

Şüphesiz yazarın bu değerlendirmelerinin satır aralarında “bir taşla iki kuş vurmak” kabilinden okuyucuyu tereddüde düşürecek birkaç husus vardır. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

Yazar;

*İlkönce Ramâde yılında Ka'bu'l-Ahbâr'ın Hz. Ömer'e yağmur duasında bulunmasını telkin ettiğini ve onun da bu öneri sayesinde içinde şirk unsuru taşıyabilecek bir davranışta bulunduğunu söyleyerek, hadislerde İsrailiyât kültürünün etkisi olduğunu ispatlamaya çalışmaktadır.

*İkinci olarak Hz. Ömer'in Ka'bu'l-Ahbâr'ın telkininden etkilendiğini ispatlamak için el-Buhârî (ö.256/870)'nin Hz. Enes (ö.93/712) kanalıyla gelen rivayeti delil getirir. Bu rivayetin güçlü diğer muhalif rivayetler karşısında tutunamayacağını, hatta Hz. Enes'in rivayetlerinde çok güvenilmeyen bir ravi olduğunu, Ebû Hanife (ö.150/767)'nin bile onun rivayetlerine güvenmediğini ifade eder⁸. Böylece Ebû Reyeye, hem el-Buhârî'yi eleştirmiş hem de Hz. Enes'in rivayeti hakkında kuşku uyandırmış olmaktadır.

*Üçüncü olarak bazı rivayetlerde Hz. Ömer'in yağmur duasında sadece duayla yetindiğini ve Kur'an ayetleriyle de desteklenen bu rivayetin sahih olduğunu söyleyerek İslam dininin hamiliğine kalkışmıştır. Okuyucu nazarında sanki İslam akaidinin korunması için şirk unsuru ifade etmeyen rivayetlere dayanılması gerektiği izlenimini uyandırmaya çalışmıştır. Ama bu masum düşüncenin arka planında Ebû Reyeye, hem el-Buhârî hadisini reddetmiş hem de Hz. Ömer'in yağmur duasına çıkarak Ka'bu'l-Ahbâr'ın telkinine uyduğunu yani hadislerle İsrailiyât kültürünün karıştığını ispatlamış olmaktadır.

Ebû Reyeye'nin yapmış olduğu değerlendirmeleri incelendiğimizde asıl amacının İsrâiliyyâtın Müslüman kafalara çeşitli vesile-

⁷ Mahmud Ebû Reyeye, *Advau 'ala's-Sünneti'l-Muhammediyye*, Dâru'l-Meârif, Kahire t.y., ss.128-129

⁸ Ebû Reyeye, *a.g.e.*, s.128 (3. dipnot)

lerle sokulduğunu ispatlamaya çalışmak; ikinci amacının ise el-Buhârîdeki Hz. Enes kanaliyle nakledilen bir hadisi reddetmeye çalışmak olduğu anlaşılmaktadır. Bu amaçları gerçekleştirirken yaptığı değerlendirmelerde dikkate şayan önemli hususlar ise şunlardır:

1. Ebû Reyve, Ka'bu'l-Ahbâr'ın yağmur duası yapılması hususunda Hz. Ömer'e telkinde bulunduğunu ifade eden cümlelerin kaynağını zikretmemiştir.

2. Genel anlamda birbiriyle çelişik her iki rivayetin isnadları üzerinde değerlendirme yapılmamış olup sadece Hz. Enes ile ilgili kısmî bir değerlendirmede bulunulmuştur.

3. Hz. Ömer'in yağmur duasında Hz. Abbas (ö.32/652)'ı vesile edinip edinmediği konusunda birbiriyle çelişik iki rivayeti de nakletmiştir. Fakat Hz. Abbas'ın vesile kılınmadığına dair rivayetin hadis kaynaklarındaki nakledilişi hakkında bilgi verilmemiştir⁹.

4. "Kur'an ayetleriyle teyit edilen sahih haberlerle de bildirildiği üzere" ifadesiyle Hz. Ömer'in dua yaparken hiç kimseyi vesile edinmediğine dair rivayeti sahih görmektedir. Zira bu rivayetin içerisindeki Kur'an ayetleri hadisin doğruluğunu te'yid etmektedir. Yazar, bu rivayetin niçin sahih olduğu konusunda ise başka herhangi bir söz söylememektedir.

5. Ebû Reyve'nin İsrâiliyyâtın nasıl telkin edildiği konusunu netleştirmeden rivayetler arasındaki çelişkiyi ön plana çıkarması, bu çelişkili rivayetleri genişçe ele almadan bir tanesini sahih kabul etmesi okuyucunun zihnini bulandırmaya çalışmak istemesi ve rivayetlere karşı önyargılı yaklaşmasının bir sonucudur¹⁰.

İnsanın kendi düşüncelerinden sıyrılıp konuya tarafsız bir şekilde bakması ilmî zihniyetin bir gereğidir. Kendi düşüncesini des-

⁹ Ebû Reyve'nin eserini Türkçe'ye çeviren Muharrem Tan, bu rivayetin kaynakları arasında Ahmed b. Hanbel (ö.241/855)'i kaynak gösterse de söz konusu alimin eserinde bu rivayete rastlanılmamıştır. Ayrıca bu ilave Ebu Reyve'nin Arapça baskısında bulunmamaktadır. Bkz.:Mahmud Ebu Reyve, *Muhammedi Sünnetin Aydınlatılması*, Çev.: Muharrem Tan, Yöneliş Yayınları, İstanbul 1988, s.173 (37. dipnot)

¹⁰ Muhammed Ebu Şehbe, Sünnet Müdafaası adlı eserinde Ebû Reyve'nin önyargılı davrandığı hakkında şu ifadeler yer vermektedir: "Açıkça ortaya çıkmıştır ki, yazar Hz. Abbas'ı vesile edinerek yağmur talep etmenin Kâb tarafından Müslümanların akidelerini bozmak için yapılan bir desise olduğu görüşüne varmak için arzusu doğrultusunda dilediğini almış dilediğini de terk etmiştir." Ebu Şehbe, Muhammed, *Sünnet Müdafaası*, Çev.: Mehmed Görmez, M. Emin Özafşar, Rehber Yayıncılık, Ankara, 1990, I, 153

teklemek gayesiyle önyargılı bir şekilde rivayetleri incelemeye tabi tutmadan nakletmek ve değerlendirmek tarafsızlık ilkesinin çiğnenmesidir. Bu ruh hali, daima araştırmacıya düşüncesinde olmayan her türlü gerçeği reddetmeyi empoze eder. Önyargılar, çağdaş hadis değerlendirmelerinde daha çok 3K formülü diyebileceğimiz “karartma”, “kurtulma” ve “kurtarma” şeklinde kendini göstermektedir. Diğer bir ifadeyle, bazıları bir takım rivayetleri kullanarak hadisleri karalamaya çalışmakta; bazıları böylesi rivayetlerin İslam’a zarar verdiğini gerekçe göstererek acelece onlardan kurtulmaya gayret göstermekte; bazıları ise bu tür rivayetlerin sahih olduğunu ispatlamak için büyük çaba sarf etmektedirler¹¹. Kanaatimizce Ebû Reyye, Ka’bu’l-Ahbâr’ın yağmur duası yapılması hususunda Hz. Ömer’e telkinde bulunduğu konusunu işlerken hem hadisleri karartmayı hem de hadislerden kurtulmayı hedeflemektedir.

Ebû Reyye’nin “Hz. Ömer’in yağmur duası yaparken nasıl davrandığı konusundaki birbirine çelişik görünen rivayetlere” yaptığı değerlendirmelerin tek tek ele alınıp incelenmesi gerekir. Dolayısıyla bu makalenin amacı, Ebû Reyye’nin iddialarının gerçekliğini sorgulamak olacaktır. Şüphesiz üzerinde tartışmalar yapılan bir hadisi incelerken ilk yapılması gereken şeyin, o hadisin senedinin değerlendirilmesi olduğunu bilmekteyiz. Aslında bir hadis, sened ve metin diye iki kısımdan meydana gelir. Hadislerin güvenilirliklerini tespit için bu iki kısımda değerlendirilmesi gerekir¹². Fakat inceleyeceğimiz bu rivayetlerin Ebû Reyye tarafından metin tenkidi kriterlerine göre değerlendirmesi yapılmadığından sadece *isnad değerlendirilmesi* yapılacaktır. Zira Ebû Reyye, elinden gelmesine rağmen raviler hakkında yeteri derecede araştırma yapmaksızın hüküm vermiştir.

İsnad değerlendirmesi hadisi bize rivayet eden ravilerin dürüstlüklerini tespit etmeye çalışmaktır. “Cerh-ta’dil içtihadidir”¹³ prensibinden hareketle varacağımız sonuçların kesin olmayıp zannî olacağını bilmekteyiz. Ancak inceleyeceğimiz rivayetlerin senedleri üzerinde yapacağımız değerlendirmelerin, o rivayetler hakkındaki nihai hükmün verilmesine büyük ölçüde katkıda bulunacağı kanaatindeyiz. Amacımız söz konusu rivayetlerin senedlerinin sıhhati konusunu vuzuha kavuşturmaktır.

¹¹ Coşkun, Selçuk, *Hadis Değerlendirmelerinde Bütünlük*, Aktif Yayınevi, Ankara 2003, s.90

¹² Kırbaçoğlu, M. Hayri, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, Kitâbiyât, Ankara 2002, s.143

¹³ Polat, Salahattin, *Hadis Araştırmaları*, İnsan Yayınları, İstanbul ty., ss.45-71

A. Ka'bu'l-Ahbâr'ın Sözü'nün Kaynağı

Ka'bu'l-Ahbâr'ın yağmur duası yapılması hususunda Hz. Ömer'e telkinde bulunduğu şeklindeki ifadeler, el-Câhız (ö. 255/869)'ın *el-Beyânu ve't-Tebyîn*¹⁴; *Ebû Hilal el-'Askerî* (ö.395/1004)'nin *Kitâbü'l-Evâil*¹⁵ ve İbn Asâkir (ö.571/1176)'in *Tarihu Dimeşk* adlı eserlerinde yer almaktadır¹⁶.

el-Câhız, söz konusu rivayetin sıhhatinden şüphe etmiş olmalı ki “Bir sözde zikrolunduğuna göre” diyerek isnadını zikretmeksizin rivayeti nakletmiştir. Ayrıca *el-Câhız*'ın bu rivayetten sonra “İşte bu rivayet, Hz. Ömer'in Hz. Abbas'ı vesile kılarak yağmur duasına çıkmasının nedenidir” demesi oldukça manidardır. Kanaatimizce *Ebû Reyve*'nin kanaatinin temellerinde bu ibareler etkili olmuş olabilir. Zira O, Ka'bu'l-Ahbâr'ın yağmur duası yapılması hususunda Hz. Ömer'e telkinde bulunduğu şeklindeki iddiasının hemen akabinde, ilk önce *Hz. Ömer'in Hz. Abbas'ı vesile kıldığına dair rivayeti nakletmektedir*.

Ebû Hilal el-'Askerî ise bu rivayetin tüm isnadını zikretmek yerine sadece “Bize *Ebû'l-Kasım*, *el-Medâinî*'den o da hocalarından naklederek haber verdi ki” şeklinde isnadın sadece ibtidasını vermiştir. Ayrıca *el-Medâinî*'nin hocalarından rivayetini ifade ederken “an” eda sigasını kullanmıştır. Bu eda sigasının “ravinin şeyhinden bizzat işitip işitmediğini veya rivayetin muteber bir yolla alınıp alınmadığını kesin olarak göstermediği”¹⁷ anlamına geldiği hatırlanacak olunursa, rivayetin senedinde bir illetin olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü sarih bir şekilde semâ'in olup olmadığı belli değildir.

Hadisin ravilerinden el-Medâinî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Abdullah el-Basrî el-Kureşî (ö.225/840)'dir. Basra'da doğdu ve burada yetişti. Medâin'e giderek bir müddet orada yaşadığı için Medâinî nisbesiyle de tanınmıştır. Araplara dâir haberleri onların soylarını çok iyi bilirdi. Fetihler ve muharebeler hakkında bilgisi

¹⁴ el-Câhız, Ebû Osman 'Amr b. Bahr, *el-Beyânu ve't-Tebyîn*, Thk.: Abdusselâm M. Hârûn, el-Mektebetu'l-Hancî, Mısır 1395/1975, III, 59

¹⁵ *Ebû Hilal el-'Askerî*, Hasan b. Abdillâh b. Sehl, *Kitâbü'l-Evâil*, Thk.: Muhammed es-Seyyid el-Vekîl, Dâru'l-Besîr, Kahire 1987, s.175

¹⁶ İbn Asâkir, Ebu'l-Kasım Ali b. el-Hasen, *Tarihu Dimeşk*, Thk.: Ali Şîrî, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1998, XXVI, 359; Krş.: İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yusuf, *el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, Thk.: Ali Muhammed el-Becâvî, Dâru'l-Cil, Beyrut 1412, II, 814

¹⁷ Aydınli, Abdullah, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, Timaş Yayınları, İstanbul 1987, ss.35-36, 103

pek fazlaydı. Hakkında “sika”¹⁸, “Leyse Bihi Be’s”¹⁹, “Sâlihu’l-Hadîs (hadisi geçerli)”²⁰ ve “sadûk”²¹ gibi ta’dil ifadeleri kullanılmıştır. Özellikle Arap tarihi, ensab ve şiir rivayeti konularında “Sadûk” kabul edilmiştir²². Ancak sika olmayan ravilerden nakillerde bulunmakla da suçlanan *el-Medâinî*, Şiilik’le ve çelişkili haberler arasında ayırım gözetmemekle de itham edilmiştir²³.

Ebû Hilal el-’Askerî’nin bu rivayetinin sened analizi yapıldığında, ravilerinin tümü zikredilmediği için senedin ittisali konusunda herhangi bir karara varılamamaktadır. Diğer yandan el-Medâinî hakkında ta’dil ifadeleri söylene de senedin büyük bir kısmının zikredilmemesi yani senedin munkatı’ olması ve “an” eda sigasının kullanılması açısından rivayetin senedinin sahih olamayacağı kanaatindeyiz.

¹⁸ Böyle bir ravinin rivayet ettiği hadis ihticâc için alınır. Bkz.:Aydınli, *a.g.e.*, s.138

¹⁹ Böyle bir ravinin rivayet ettiği hadis yazılır ve araştırılır. Bkz.:Aydınli, *a.g.e.*, s.88

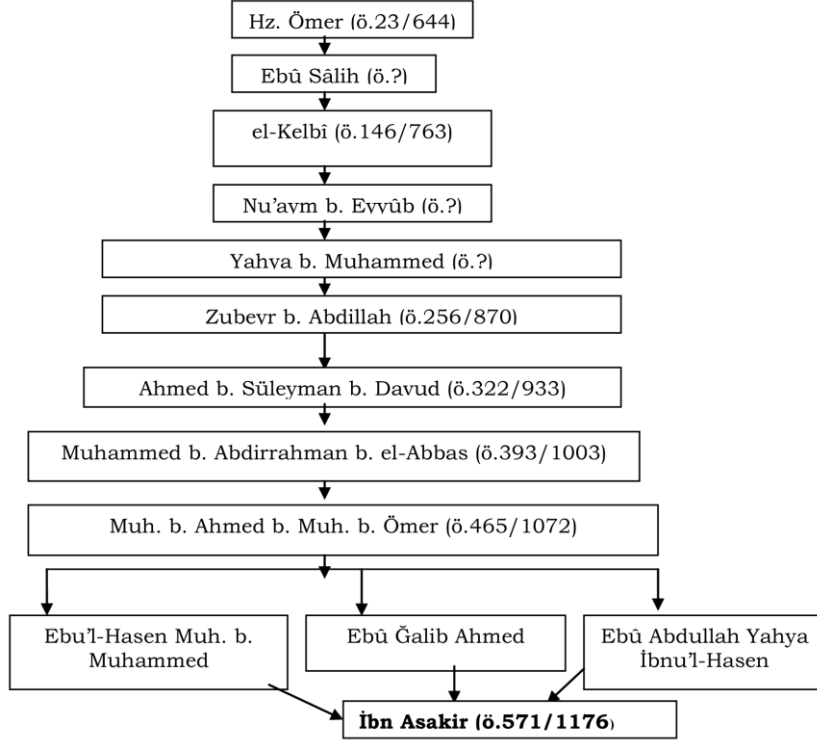
²⁰ Böyle bir ravinin rivayet ettiği hadis itibar için alınır. Bkz.:Aydınli, *a.g.e.*, s.136

²¹ Böyle bir ravinin rivayet ettiği hadis yazılır ve araştırılır. Bkz.:Aydınli, *a.g.e.*, s.132

²² ez-Zehebî, Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muh. b. Ahmed b. Osman, *Mîzânu’l-İ’tidâl fî Nakdi’r-Ricâl*, Thk.: Ali Muhammed Muavviz, Adil Ahmed Abdulmevcut, Dâru’l-Kütübîl-İlmiyye, Beyrut 1995, V, 184; İbn Hacer el-Askalânî, Şihâbuddin Ebu’l-Fazl Ahmed b. Ali, *Lisânu’l-Mîzân*, Thk.:Adil Ahmed Abdulmevcut, Ali Muh. Muavviz, Dâru’l-Kütübîl-İlmiyye, Beyrut 1416/1996, IV, 293-294; İbn Hacer el-Askalânî, Şihâbuddin Ebu’l-Fazl Ahmed b. Ali, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, Dâru’l-Fikr, Beyrut 1404/1984, VII, 272

²³ el-Câhız, *el-Beyânu ve’t-Tebyîn*, III, 366; el-Câhız, Ebû Osman ‘Amr b. Bahr, *el-Kavlu fî’l-Biğâl*, (Resâilu’l-Câhız) Nşr.: Abdusselam Muhammed Hârun, el-Mektebetu’l-Hancî, Mısır 1399/1979, II, 226

İbn Asâkir'in naklindeki sened ağı da şöyledir:

Bu sened ağındaki ravilerden bazılarının tanıtımı ve haklarındaki cerh-ta'dil değerlendirmeleri ise şöyledir:

* **Ebû Sâlih, Bâzâm/Bâzân (ö?):** Ümmü Hânî binti Ebî Tâlib'in kölesidir. Hakkında el-Ezdî (ö.374/984) “Kezzâb (yalancı)”²⁴, İbn Maîn (ö.233/847) “Leyse bi-Şey’ (hiç bir şey değil)”²⁵, Ebû Hâtim (ö.277/890) ve diğerleri “hadisi yazılır fakat O'nunla ihticâc edilmez”, en-Nesaî (ö.303/915) “Leyse bi-Sıka”²⁶ ve İbn-i Hacer (ö.852/1448) ise “Metrûk²⁷, müdellis ve zayıftır” demişlerdir. Ayrıca el-Kelbî (ö.146/763), Ebû Sâlih'in kendisine şöyle dediğini söyler: “Sana her söylediğim yalandır.” Bütün bu cerh ifadele-

²⁴ Böyle bir ravinin rivayet ettiği hadis hiçbir suretle alınmaz. Bkz.:Aydınli, a.g.e., s.83

²⁵ Böyle bir ravinin rivayet ettiği hadis hiçbir suretle alınmaz. Bkz.:Aydınli, a.g.e., s.89

²⁶ Böyle bir ravinin rivayet ettiği hadis hiçbir suretle alınmaz. Bkz.:Aydınli, a.g.e., s.89

²⁷ Böyle bir ravinin rivayet ettiği hadis hiçbir suretle alınmaz. Bkz.:Aydınli, a.g.e., s.99

rinin yanı sıra İbn-i Abbas'tan tefsir rivâyet eden Ebû Sâlih, İbnu Hibbân (ö.354/965) ve ez-Zehebî (ö.748/1347)'nin dediği gibi ne İbnu Abbas'ı görmüş ne de O'ndan hadis işitmiştir. Üstelik el-Kelbî'de ez-Zehebî'nin dediği gibi Ebû Sâlih'ten birkaç harften başka bir şey işitmemiştir²⁸.

* **el-Kelbî, Ebu'n-Nadr Muhammed b. es-Sâib el-Kûfi (ö.146/763)**: el-Buhârî (ö.256/870), İbnu Mehdî'nin el-Kelbî'den hadis rivâyetini terk ettiğini söylemektedir. Hakkında kafir, yalancı, zayıf gibi cerh nitelendirmelerine ilaveten bazı alimler de şöyle demiştir: İbnu Maîn "Leyse bi-Şey", en-Nesaî "Leyse bi-Sıka", İbn Ebî Hatîm "O'nun hadisleri terk edilmiştir. O, Zâhibu'l-Hadis'tir (makbul değildir)"²⁹, ed-Dârekutnî (ö.385/995) "metrûktur", ez-Zehebî "Kitaplarda zikredilmesi helal olmaz. Onunla ihticâc nasıl olsun ki", İbn Hacer (ö.852/1448) "yalancılıkla itham edilmiş ve Râfizilik bid'atiyle suçlanmıştır". Üstelik el-Kelbî'nin şöyle dediği de rivayet olunur: "Ebû Sâlih yoluyla İbnu Abbas'tan söylediğim her şey bir yalan olup, bunu benden sakın rivayet etmeyin." Ayrıca el-Kelbî, Yahudi Abdullah b. Sebe'nin yandaşlarındandır³⁰.

44 | db

* **Nu'aym b. Eyyûb (ö.?)**: Kaynaklarda hakkında herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

* **Yahya b. Muhammed (ö.?)**: Kaynaklarda hakkında herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

* **Ebû Abdillâh ez-Zubeyr b. Bekkâr b. Abdillâh b. Mus'ab b. Sabit b. Abdillâh b. ez-Zubeyr b. el-'Avvâm (ö.256/870)**: 172/788 yılında Medine'de doğmuştur. Mekke kadılığı yapan ez-Zubeyr b. Bekâr'ın Kureyş kabilesinin nesebini en iyi bilen sika, sebt ve alim bir kimse olduğu ifade edilmektedir. Hakkında Abdurrahman b. Ebî Hatim (ö.327/939) "ondan hadis yazmadım" demiştir. ed-Darekutnî (ö.385/995) O'nu "sika" olarak nitelendirirken; Ahmet b. Ali es-Süleymanî ise "Münkeru'l-Hadistir" diye cerh etmiştir. ez-Zehebî (ö.748/1347) de O'nu sika olarak nitelendirmiş ve "Ahmet b. Ali es-Süleymanî'nin onu hadis uyduranlar arasında saymasının dikkate alınmaması gerektiğini" belirtmiştir.

²⁸ İbn Ebî Hatim er-Râzî, Ebû Muhammed Abdurrahman Muhammed b. İdrîs, *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dil*, Dâru İhyau't-Turasi'l-Arabî, Beyrut 1372/1952, II, 431; ez-Zehebî, *Mizânu'l-İtidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, II, 3-4; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I, 364

²⁹ Böyle bir ravinin rivayet ettiği hadis hiçbir suretle alınmaz. Bkz.: Aydın, a.g.e., s.162

³⁰ İbn Ebî Hatim er-Râzî, *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dil*, VII, 270; ez-Zehebî, *Mizânu'l-İtidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, VI, 159-160; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IX, 157-158

Ayrıca İbn Hacer (ö.852/1448) de Ahmet b. Ali es-Süleymanî'nin cerhini kabul etmemiştir³¹.

* **Ahmed b. Süleyman b. Davud b. Muhammed b. Ebî'l-Abbâs et-Tûsî (ö.322/933):** Sadûktur³².

* **Ebû Tahir Muhammed b. Abdirrahman b. el-'Abbâs b. Abdirrahman b. Zekeriya el-Bağdadî ez-Zehebî (ö.393/1003):** el-Hâtib el-Bağdâdî (ö.463/1071) O'nun "sika, Salih" olduğunu belirtmektedir³³.

* **Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ömer b. Hasan b. 'Ubeyd b. 'Amr b. Halid es-Sülemî el-Bağdadî (ö.465/10072):** Hakkında ez-Zehebî "sika ve salihdir" demiştir³⁴.

Bütün bunlardan hareketle İbn Asâkir'in sened ağındaki ravilerden bazılarının hadis uydurduğu ve zayıf oldukları anlaşılmaktadır. Hatta bazıları hakkında bilgi bile edinilememiştir. Bu durumda senedin ittisal ve hoca-talebe ilişkisi açılarından değerlendirilmesinin imkanı yoktur. Kısacası bu rivayet hem ittisal açısından hem de ravilerin adalet ve zabt'ı yönünden problemli olduğu görülmektedir. Özellikle "yalancı" gibi ifadeler, bu rivayetin uydurma olabileceğini göstermektedir.

Sonuç olarak gerek senedi zikredilmeyen veya senedi zikredildiği halde isnadın müntehasındaki ravilerden bazıları hakkındaki değerlendirmelerin olumsuz olması ve gerekse bazılarının rical eserlerinde yer almaması bizi, Kab'u'l-Ahbâr'ın bu rivayetinin senedinin sıhhati konusunda şüpheye düşürmektedir. el-Belâzurî (ö.279/892) de söz konusu rivayeti "el-Kelbî (ö.146/763)'den rivayet olundu ki" şeklinde temrîz sığasıyla³⁵ nakletmiş olması sıhhat konusundaki şüpheleri kuvvetlendirmektedir³⁶. Ayrıca bu rivayetin hem güvenilir hadis kaynaklarında hem de İslam Tarihi eserlerinde

³¹ İbn Ebî Hatim er-Râzî, *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dil*, III, 585; ez-Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, III, 96-97; ez-Zehebî, Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muh. b. Ahmed b. Osman, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, Thk.: Şuayb el-Arnâvut ve diğeri, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1413, XII, 311-315; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, III, 269

³² el-Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit, *Târihu Bağdad*, Dâru'l- Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut t.y., IV, 177

³³ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdad*, II, 322-323

³⁴ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XVIII, 214-215

³⁵ Hadisin hocadan muteber bir yolla alınmış olduğuna kesinlikle delalet etmeyen ve ekseriya meçul fiillerle yapılmış olan eda sığası. Bkz.: Aydınlı, a.g.e., s.154

³⁶ el-Belâzurî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahya b. Câbir el-Bağdadî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, Thk.: Suheyl Zekkâr, Riyâd Ziriklî, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1996, IV, 14

yer almayı dikkate şayandır. Dolayısıyla Ebû Reyve'nin konuyu ele alış tarzındaki başlangıç iddiası, senedler ve kaynaklar açısından değerlendirildiğinde sahih kabul edilme olasılığı mümkün görülmemektedir.

B. Hz. Abbas'ın Vesile Edinildiğini İfade Eden Rivayetinin Sened Tenkidi

Hz. Ömer'in yağmur duası yaparken Hz. Abbas'ı vesile kıldığını ifade eden rivayetinin İlk ravileri Hz. Enes (ö.93/712), Nafi' (ö.117/735), Yakub b. Ebî Seleme el- Mâcişûn (ö.121/739) ve Musa b. Ömer (ö.?)'dir.

1. Hadisin Metinleri

a. Hz. Enes'den Gelen Rivayetler

* **İbn Sa'd (ö.230/844):** Hz. Enes dedi ki: Hz. Ömer zamanında halk kıtlığa uğradı. O, Hz. Abbas ile birlikte yağmur duası yapmaya çıktı ve şöyle dedi: "Ey Allahım, bizler yağmursuz kalıp kıtlığa uğradığımızda, peygamberimizle sana tevessül ederik ve bize yağmur verirdin. Şimdi, Peygamberimizin amcasıyla tevessülde bulunuyoruz, bize yağmur ver"³⁷

* **el-Buharî (ö.256/870):** Hz. Enes dedi ki: Müslümanlar kuraklık yüzünden kıtlık tehlikesiyle karşı karşıya geldikleri zaman, halife Hz. Ömer, Hz. Abbas'ı vesile kılarak Allah'tan yağmur talebinde bulunur ve şöyle der: "Allah'ım! Bizler daha önce Peygamberimizi (sav) vesile edinerek yağmur isterdik. Sen de bize yağmur verirdin. Şimdi ise Peygamberimiz (sav)'in amcasını vesile kılıyor ve senden yağmur istiyoruz, bize yağmur ver." Enes b. Mâlik (ra), Hz. Ömer'in bu duasından sonra kendilerine yağmur ihsan edildiğini belirtir³⁸.

* **eş-Şeybanî (ö.287/900):** Hz. Enes dedi ki: Hz. Peygamber döneminde sahabîler, yağmursuz kalıp kıtlığa uğradıklarında; Peygamberle birlikte yağmur duasına çıkarlardı ve yağmur yağardı. Hz. Ömer zamanında da halk kıtlığa uğradı. O, Hz. Abbas ile birlikte yağmur duası yapmaya çıktı ve şöyle dedi: "Ey Allah'ım! Bizler peygamberinin döneminde yağmursuz kalıp kıtlığa uğradığımızda, Peygamberimizle (sav) yağmur isterdik ve bize yağmur verirdin.

³⁷ İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, Dâru Sadr, Beyrut t.y., IV, 29

³⁸ el-Buharî, 15 İstiskâ, 3 (II/15-16); 62 Kitâbu Ashabi'n-Nebî, 11 (IV/209)

Şimdi, Peygamberimizin (sav) amcasıyla tevessülde bulunuyoruz, bize yağmur ver"³⁹.

* **et-Taberânî (ö.360/971)**: Hz. Enes dedi ki: Hz. Ömer, yağmur duası yapmaya çıktı ve Hz. Abbas da onunla birlikte yağmur duasına çıktı. Hz. Ömer: "Ey Allah'ım! Bizler peygamberimiz (sav) döneminde yağmursuz kalıp kıtlığa uğradığımızda, Peygamberini vesile edinerek yağmur isterdik. Şimdi, Ey Allah'ım! Peygamberinin amcasıyla tevessülde bulunuyoruz"⁴⁰.

b. Nafi'den Gelen Rivayetler

* **el-Belâzurî (ö.279/892)**: Nafi' dedi ki: Hz. Ömer, Ramâde yılında yağmur duası yapmaya çıktı ve "Ey Allah'ım! Bizler Peygamberimizle yağmur isterdik ve bize yağmur verirdin. Şimdi, Peygamberimizin (sav) amcasıyla tevessülde bulunuyoruz, bize yağmur ver. Ravi, Hz. Ömer'in bu duasından sonra kendilerine yağmur ihsan edildiğini belirtir⁴¹.

* **eş-Şeybanî (ö.287/900)**: Nafi' dedi ki: Hz. Ömer, Ramâde yılında Hz. Abbas ile yağmur duası yapmaya çıktı ve "Ey Allah'ım! Peygamberimizin (sav) amcasıyla sana tevessülde bulunuyoruz, bize yağmur ver" diye dua etti. Ravi, Hz. Ömer'in bu duasından sonra kendilerine yağmur ihsan edildiğini belirtir⁴².

* **Abdullah b. Ahmed b. Hanbel (ö.290/903)**: Nafi' dedi ki: Hz. Ömer, Ramâde yılında Hz. Abbas ile yağmur duası yapmaya çıktı ve "Peygamberimizin (sav) amcasıyla sana geldik. Bize yağmur ver" dedi. Ravi, Hz. Ömer'in bu duasından sonra kendilerine yağmur ihsan edildiğini belirtir⁴³.

c. Yakub b. Ebî Seleme el- Mâcişûn'den Gelen Rivayet

³⁹ İbn Ebî Âsım, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk b. Mahled eş-Şeybânî, *Kitâbu'l-Âhâd ve'l-Mesânî*, Thk.: Basım b. Faysal Ahmed el-Cevâbira Dâru'r-Râye, Riyad 1991, I, 270

⁴⁰ et-Taberânî, Ebu'l-Kasım Suleyman b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Mu'cemu'l-Evsât*, Thk.:Abdulmuhsin b. İbrahim el-Huseynî, Dâru'l-Harameyn, Kahire 1415, III, 49; et-Taberânî, Ebu'l-Kasım Suleyman b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, Thk.: Hamdî Abdulmecid es-Selefi, el-Mektebetu'l-Ulûm ve'l-Hükm, Musul 1404/1983, I, 72

⁴¹ el-Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşraf*, IV, 13

⁴² İbn Ebî Âsım, *Kitâbu'l-Âhâd ve'l-Mesânî*, I/270

⁴³ İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed, *Fedâilu's-Sahâbe*, Thk.: Vaseyullah Muhammed Abbas, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1983, II, 928

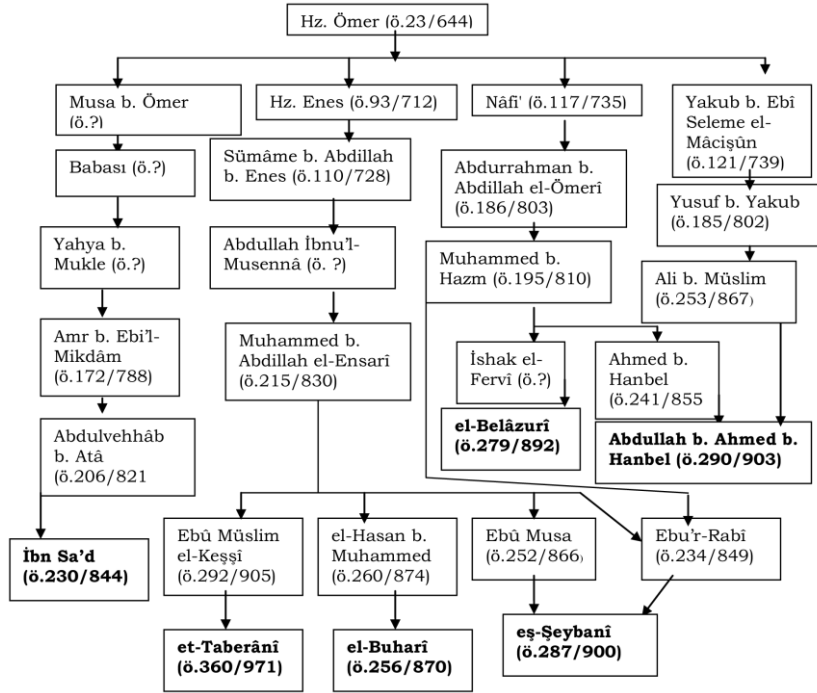
* **Abdullah b. Ahmed b. Hanbel (ö.290/903)**: Hz. Ömer insanlarla yağmur duasına çıktı. Hz. Abbas'ın elini tutarak şöyle dedi: Ey Allah'ım! Peygamberinin amcasıyla senden yağmur istiyorum⁴⁴.

d. Musa b. Ömer'den Gelen Rivayet

* **İbn Sa'd (ö.230/844)**: Musa b. Ömer dedi ki: Halk kıtlığa maruz kaldı. Hz. Ömer yağmur duasına çıktı. O, Hz. Abbas'ın elini tutarak kibleye yöneldi ve şöyle dedi: "Bu, Peygamberinin amcasıdır. Onunla sana tevessül etmeye geldik. Bize yağmur ihsan et"⁴⁵.

2. Hadisin Sened Ağı

48 | db

⁴⁴ İbn Hanbel, *Fedâilu's-Sahâbe*, II, 928

⁴⁵ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, IV, 29; III, 321-323

a. Mûsâ b. Ömer (ö.?)’den Gelen Rivayet**aa. İbn Sa’d (ö.230/844)’ın Ravileri**

* **Mûsâ b. Ömer (ö.?)**: Hakkında bilgiye rastlanılmamıştır.

* **Yahya b. Mukle’nin babası (ö.?)**: Hakkında bilgiye rastlanılmamıştır.

* **Yahya b. Mukle (ö.?)**: Hakkında bilgiye rastlanılmamıştır. Ebû Bekir el-Hallâl (ö.311/923), *Kitâbu's-Sünne* adlı eserinde bu raviyi Yahya b. Meskale diye isimlendirmiştir⁴⁶.

* **Amr b. Sâbit Ebi'l-Mikdâm b. Hurmuz el-Kûfi (öl.172/788)**: Uydurma hadisleri rivayet ettiği söylenen Amr b. Sâbit hakkında İbn Main (ö.233/848), “Leyse bi-Şey’ (hiç bir şey değil)”, “Leyse bi Sika ve La Me’mûn”⁴⁷ demiştir. en-Nesâî’nin “Metrûku’l-Hadis”⁴⁸ diye nitelendirdiği bu raviyi; İbn Hibbân (ö.354/965) “uydurma hadisler rivayet etmekle”, Ebû Davud (ö.275/889) ise “Rafizî olmakla” ve bazı alimlerde zayıf olmakla itham etmiştir⁴⁹.

* **Abdulvehhâb b. Atâ (ö.206/821)**: İlimdeki üstünlüğünü ve sika bir ravi olduğunu bir çok alim bildirmektedir. Salih ve hayırlı bir kişi olduğu, çok ağladığı rivayet edilen Abdulvehhâb b. Atâ hakkında “sika”, “Leyse Bihi Be’s”, “Leyse bi’l-Kaviyy (kavi değildir)⁵⁰, şeklinde ta’dil ifadeleri kullanılmıştır. Bununla birlikte bazı alimler onun yalan söylediğini, “Metruku’l-Hadis” ve “Zâifu’l-Hadis (Hadisi zayıftır)⁵¹” olduğunu ifade etmişlerdir. Başka bir kaynaktan ise, müdellis⁵² olduğu belirtilmiştir⁵³.

İncelediğimiz senedin birkaç ravisi hakkında bilgiye rastlanılmaması, senedin ittisali konusunda bir yargıya varmamızı güçlen-

⁴⁶ Ebû Bekir el-Hallâl, Ahmed b. Muhammed b. Harun b. Yezîd, *Kitâbu's-Sünne*, Thk.:Atiye ez-Zehrânî, Dâru'r-Râye, Riyad 1410, I, 91

⁴⁷ Böyle bir ravinin rivayet ettiği hadis hiçbir suretle alınmaz. Bkz.:Aydınli, *a.g.e.*, s.89

⁴⁸ Böyle bir ravinin rivayet ettiği hadis hiçbir suretle alınmaz. Bkz.:Aydınli, *a.g.e.*, s.99

⁴⁹ İbn Hibbân, Muhammed b. Ahmed Ebû Hâtim el-Bustî, *el-Mecrûhîn*, Thk.:Mahmud İbrahim Zâyed, Dâru'l-Va'y, Halep t.y., II, 76; ez-Zehebî, *Mîzânu'l-İtidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, V, 302-303; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânu'l-Mîzân*, VII, 371

⁵⁰ Böyle bir ravinin rivayet ettiği hadis itibar için alınır. Bkz.:Aydınli, *a.g.e.*, s.88

⁵¹ Böyle bir ravinin rivayet ettiği hadis itibar için alınır. Bkz.:Aydınli, *a.g.e.*, s.163

⁵² Rivayet ettiği hadiste bulunan bir kusuru gizleyip onun olmadığını zannettirecek bir şekilde rivayette bulunan ravi. Bkz.:Aydınli, *a.g.e.*, s.106

⁵³ ez-Zehebî, *Mîzânu'l-İtidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, IV, 435; İbn Hacer el-Askalânî, Şihâbuddin Ebu'l-Fazl Ahmed b. Ali, *Tabakâtu'l-Mudellisîn*, Thk.:Asım b. Abdillâh el-Karyûtî, Mektebetu'l-Menâr, Umman 1983, s.41

dirmektedir. Amr b. Ebi'l-Mikdâm, bazı cerh ve ta'dil alimleri tarafından zayıf, metrûk olmak ve uydurma hadisleri rivayet etmekle itham edilmiştir⁵⁴. Böylesi nitelendirmelere maruz kalmış bir ravinin rivayetinin hiçbir surette alınamayacağı aşikardır. Diğer bir ravi Abdulvehhâb b. Atâ hakkında ise hem cerh hemde ta'dil ifadeleri kullanılmıştır. "Bir ravi hakkında cerh ve ta'dil lafızları kullanılmışsa, cerh takdim olunur"⁵⁵ prensibince, söz konusu ravinin zayıf kabul edilebileceği söylenebilir. Bütün bu değerlendirmeler göz önünde bulundurulduğunda, İbn Sa'd'ın senedinin ittisal açısından problemlili olabileceği, ravilerinden bazılarının adalet ve zabt açısından oldukça zayıf oldukları anlaşılmaktadır. Bazı raviler hakkındaki "yalancısı" gibi cerh ifadeleri, söz konusu rivayetin sıhhati hakkında kuşkular doğurmaktadır. Ayrıca Ebû Bekir el-Hallâl (ö.311/923) da bu senedi zayıf olarak nitelendirmiştir⁵⁶.

b. Enes b. Malik (ö.93/712)'ten Gelen Rivayet

ba. el-Buharî (ö.256/870)'nin Ravileri

* **Enes b. Malik (ö.93/712)**: Ebu Hamza Enes b. Malik b. Nadr el-Ensârî. Hicretten on yıl önce yılında doğmuş, 10 yaşından itibaren Hz. Peygambere hizmet etmiş ve vefatına kadar onun yanından hiç ayrılmamıştır. Bu birliktelik sayesinde en çok hadis rivayet eden sahabîler arasında yer almış ve Hz. Peygamberin hallerini, sözlerini, ahlâkını, işlerini rivayet etme bakımından önde gelen sahabîler arasında yer almıştır. Hz. Peygamber'in vefatından sonra Basra'ya gitti ve orada ikamet etti. Zamanının çoğunu fıkıh öğretmekle geçirdi. Enes b. Mâlik hadis rivayeti sırasında titiz davranır, hata yapmaktan korkardı. Basra hadis ekolünün kurucusu olarak kabul edilen Enes b. Malik, abid ve zahid bir şahsiyete sahipti. Hatta namazda ayaklarına kan duruncaya kadar ayakta durduğu rivayet olunmaktadır⁵⁷.

50 | db

⁵⁴ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, II, 76; ez-Zehebî, *Mizânul-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, V, 302-303; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânul-Mizân*, VII, 371

⁵⁵ es-Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Tedribu'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, Thk.: İrfân el-Aşşâ Hassûne, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1993, s.204

⁵⁶ Ebû Bekir el-Hallâl, *Kitâbu's-Sünne*, I, 91

⁵⁷ el-Buharî, Ebû Abdillâh Muh. b. İsmail, *et-Târîhu'l-Kebîr*, Thk.:es-Seyyid Hâşim en-Nedvî, Dâru'l-Fikr, Beyrut t.y., II, 27; İbn Ebî Hatim er-Râzî, *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dil*, II, 286; İbn Hibbân, Muhammed b. Ahmed Ebû Hâtim el-Bustî, *Kitâbu's-Sikât*, Thk.:es-Seyyid Şerefuddin Ahmed, Dâru'l-Fikr, y.y. 1975, III, 4; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I, 329-330

* **Sümâme b. Abdillâh b. Enes (ö.110/728 sonrası)**: Basra kadılarındandır. Kendisinden Katâde (ö.118/736) ve Hammad b. Seleme (ö.167/784) gibi bir çok alimden rivayette bulunmuştur. Hz. Enes'ten yaptığı rivayetler muttasıldır. Hakkında "Salih (hadisi geçerli)"⁵⁸ ve "Lâ Be'se Bih (onda bir beis yok)"⁵⁹ denilmiştir. Az hadis rivayet ettiği (Kalîlu'l-Hadîs) nakledilmektedir. Ebû Hurayra'dan Mürsel rivayetlerde bulunmakla birlikte Ahmed b. Hanbel (ö.241/855), İbn Hacer (ö.852/1448), ez-Zehabî (ö.748/1347) ve en-Nesâî (ö.303/915) tarafından "sika" ve "saduk" gibi lafızlarla ta'dil edilmiştir. Ayrıca "za'îf"⁶⁰ lafzıyla da cerh edilmiştir⁶¹.

* **Abdullah b. el-Musennâ b. Abdillâh b. Enes b. Malik el-Ensârî (ö.?)**: Künyesi Ebu'l-Musennâ olup Muhammed b. Abdillâh el-Ensârî'nin babasıdır. el-Hasan el-Basrî (ö.110/728), amcası Sümâme b. Abdillâh b. Enes ve Sâbit b. Elsem el-Bunânî (ö.127/745)'den rivayette bulunmuştur. Kendisinden oğlu el-Ensârî (ö.215/830) ve Müsedded (ö.228/843) gibi alimler rivayette bulunmuştur. Hakkında "Sâlih, Sâlihu'l-Hadis (hadisi geçerli)" gibi ta'dil lafızları kullanılmıştır. Ayrıca hadis ashabından olmadığı ve za'îf, Leyse bi Şey⁶², Leyse bi'l-Kaviyy ve Munkeru'l-Hadis gibi cerh ifadelerine maruz kalmıştır. Hakkında İbn Hibban (ö.354/965) "hata yapmaktadır", İbn Hacer (ö.852/1448) "hatası çoktur" ve Ebû Davud (ö.275/888) da "onun hadisini almıyorum" demiştir⁶³.

* **Muhammed b. Abdillâh b. el-Musennâ b. Abdillâh b. Enes b. Malik el-Ensârî (ö.215/830)**: Fakihlerden olup Hârun er-Reşîd (170-193/786-809) zamanında Basra'da, el-Me'mûn (198-218/813-833) zamanında Bağdat'ta kadılık görevinde bulunmuştur. Humeyd et-Tavîl (ö.142/759), Süleyman et-Teymî (ö.143/760), Hişam b. Hasan (ö.147/765) gibi alimlerden rivayette bulunmuştur. Buna mukabil kendisinden Ebû Bekir b. Ebî Şeybe (ö.235/849)

⁵⁸ Böyle bir ravinin rivayet ettiği hadis i'tibar için alınır. Bkz.:Aydınli, a.g.e., s.136

⁵⁹ Böyle bir ravinin rivayet ettiği hadis i'tibar için alınır. Bkz.:Aydınli, a.g.e., s.86

⁶⁰ Böyle bir ravinin rivayet ettiği hadis i'tibar için alınır. Bkz.:Aydınli, a.g.e., s.162

⁶¹ İbn Ebî Hatim er-Râzî, *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dil*, II, 466; İbn Hibbân, Muhammed b. Ahmed Ebû Hâtim el-Bustî, *Kitâbu's-Sikât*, Thk.:es-Seyyid Şerefuddin Ahmed, Dâru'l-Fikr, y.y. 1975, IV, 96; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, II, 26

⁶² Böyle bir ravinin rivayet ettiği hadis hiçbir suretle alınmaz. Bkz.:Aydınli, a.g.e., s.89

⁶³ İbn Ebî Hatim er-Râzî, *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dil*, V, 177; ez-Zehabî, *Mizânul-İ'tidâl fî Nakdî'r-Ricâl*, IV, 193; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, V, 338

gibi alimler nakilde bulunmuşlardır. Bu ravi için kaynaklarımızda “sadûk, sika” gibi ta’dil lafızları ifade edilmiştir⁶⁴.

* **el-Hasan b. Muhammed ez-Ze’ferânî (ö.260/874):** Bağdat’ın ileri gelen güvenilir alimlerindendir. Hakkında cerh ifadelerinin kullanılmadığı el-Hasan b. Muhammed, eş-Şâfiî’nin (ö.204/819) öğrencisidir. Sika ve Sadûk gibi ta’dil ifadeleriyle büyük takdir ve beğeni görmüştür⁶⁵.

Genel olarak hadisçiler, sahabîlerin adil olduğunu kabul etmişlerdir⁶⁶. Dolayısıyla onları cerh ve ta’dile tabi tutmamışlardır. Bununla birlikte Mahmud Ebu Reyve, Hz. Enes’in rivayetlerine güvenilmediğini hatta Ebû Hanife (ö.150/767)’nin bile ona güven duymadığını söyler. Onun bu yargısı kanaatimizce Ebû Hanife’nin şu sözünden kaynaklanmaktadır: "Sahabe'nin hepsini taklid eder, üç kişi dışında reyimle onlara muhalefet etmeyi caiz görmem. O üçü, Ebu Hurayra (ö.59/679), Enes b. Malik ve Semura b. Cundub (ö.50/679)'dur. Bu hususta kendisine sorulunca: “Enes, ömrünün sonlarında haberleri karıştırmaya başlamış, kendisine fetva sorulunca, kendi aklından fetva verir olmuştur. Bu durumda ben onun aklını taklid etmem” demiştir⁶⁷. Ebû Reyve’nin bu nakle dayanarak Hz. Enes’in güvenilmez olduğu sonucuna varması izah edilemeyecek bir bühtandır. Zira Ebû Hanife, sahabe sözünü bağlayıcı kabul etmiş hatta Enes b. Malik ve Ebû Hurayra’nın rivayetleriyle amel edip onları taklit etmekten kaçınmamıştır⁶⁸. O, sadece rivayet ve ravilerin durumuna göre zaman zaman tercihlerde bulunmuştur⁶⁹. Ayrıca Enes b. Malik’in rivayetlerinin Hanefî fıkıh kitaplarında itibar görmesi de böylesi bir iddiayı çürütmektedir⁷⁰.

⁶⁴ İbn Ebî Hatim er-Râzî, *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dil*, VII, 305; İbn Hıbbân, *Kitâbu's-Sikât*, VII, 443

⁶⁵ İbn Ebî Hatim er-Râzî, *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dil*, III, 336; İbn Hıbbân, *Kitâbu's-Sikât*, VIII, 177; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, II, 275

⁶⁶ es-Suyûtî, *Tedribu'r-Râvî*, s.377; Ebû Zehv, Muhammed, *el-Hadîs ve'l-Muhaddisîn*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire 1958, ss.130-132

⁶⁷ Ebû Şâme, Abdurrahman b. İsmail b. İbrahim el-Makdisî, *Muhtasaru'l-Müemmel*, Thk.:Salahaddin Makbûl Ahmed, Mektebetu's-Sahveti'l-İslamiyye, Kuveyt 1403, ss.62-63

⁶⁸ es-Serahsî, Ebu Bekir Muhammed b. Sehl, *Usulü's-Serahsî*, Thk.: Ebu'l-Vefâ el-Afgânî, Dâru'l Ma'rife, Beyrut 1372, I, 342; el-Buhari, Alauddin Abdulaziz b. Ahmed b. Muhammed, *Keşfu'l-Esrar an Usûl-i Fahri'l-İslam el-Pezdevi*, Nşr.: Abdullah Mahmud Muhammed Ömer, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1997, II, 553-559

⁶⁹ Ünal, İsmail Hakkı, *İmam Ebû Hanife'nin Hadîs Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadîs Metodu*, DİB Yayınları, Ankara 1994, ss.72-74

⁷⁰ es-Saymerî, Ebû Abdillâh Huseyin b. Ali, *Ahbâru Ebî Hanife ve Ashâbihi*, Âlemu'l-Kütüb, Beyrut 1985, ss.18-19

Amca-oğul nakliyle gelen bu senedin muttasıl olup olmadığı konusunda bir problem gözükmemektedir. Ravilerin aynı tarihlerde yaşamış olması muâsarat ve likânın (ravilerin birbiriyle görüşüp görüşmediği) olduğunu kanıtlamaktadır. Ancak Abdullah b. el-Musennâ'nın ölüm tarihini tespit edemezsek de onun amcasından rivayet etmesi ve kendisinden de oğlunun nakilde bulunması dikkate alındığında, muâsarat ve likânın gerçekleştiği görülmektedir. Ayrıca ravilerin kullandıkları tahammül ve eda şifhalarını tetkik ettiğimizde el-Buharî'nin bu rivayeti, Abdullah b. el-Musennâ'ya kadar "tahdis", ondan sonra ise "an'ane" ile nakledildiği anlaşılmaktadır. Söz konusu rivayette "haddesenâ" ifadesinin kullanıldığı kısımda muâsaratı kesinleştirdiği gibi, likânın da olduğunu gösterir. Abdullah b. el-Musennâ'nın amcasından nakilde bulunduğu ve el-Buharî'nin mu'an'an hadislerde likânın subûtunu gerekli gördüğü⁷¹ hatırlanacak olunursa, likânın sabit olduğu kesinleşmektedir. Dolayısıyla söz konusu nakildeki ravilerin muâsarat ve likânının bulunması, rivayetin senedinin muttasıl olduğunu ispatlamaktadır.

Cerh ve ta'dil ifadeleri bütün olarak değerlendirildiğinde bazı ravilerin rivayetinin itibar için alınabileceği, bazılarının ise hiçbir surette alınamayacağı sonucu ortaya çıkmaktadır. Özellikle Abdullah b. el-Musennâ hakkındaki ifadeler, zabt bakımından ravinin problemlili olduğu ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

bb. eş-Şeybanî (ö.287/900)'nin Ravileri

* **Ebû Musa Muhammed b. El-Musennâ el-Anezî (ö.252/866)**: Sufyan b. 'Uyeyne, Ebû Muaviye ve birçok âlimden rivayette bulunmuştur. Hakkında "Huccet⁷², Sadûk, Salihu'l-Hadis, Sika, La Be'se Bih" gibi tadil ifadeleri kullanılmıştır. Hadis alanında eseri olmasının yanı sıra diğer imamların kendisiyle hüccette bulunduğu dindar bir alimdir⁷³.

* **Ebu'r-Rabî', Süleyman b. Davud el-Ezdî el-'Atekî ez-Zehrânî (ö.234/849)**: Aslen Basra'lıdır. Sonra Bağdat'a yerleşti ve orada ikamet etti. el-Musannaf adlı eseri olan Ebu'r-Rabî', muhaddis, kari' ve hafızdı. Hakkında Sika, sadûk gibi ta'dil ifadeleri kullanılmıştır. İbn Hiraş (ö.283/896) onun hakkında, "İnsanlar,

⁷¹ es-Suyûtî, *Tedribu'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, ss.138-139

⁷² Hadis sahasındaki ehliyeti herkes tarafından kabul edilen, rivayet ettiği hadislerle ihticac edilmeye layık hadis alimi. Bkz.:Aydın, a.g.e., s.70

⁷³ İbn Ebî Hatim er-Râzî, *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dil*, VIII, 95; ez-Zehebî, *Mîzânu'l-İtidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, VI, 318

Ebu'r-Rabî'in sadûk olduğunu söylemişlerdir” demiştir. İbn Hibban (ö.354/965), *es-Sikât* adlı eserinde, onu zikretmiş ve hakkında “sika” demiştir⁷⁴.

Ravilerin birbiriyle muâsarâtının olması irsâl şüphesini tamamen yok etmektedir. Ayrıca bütün bu değerlendirmeler, ravilerin sika olarak kabul edildiklerini göstermektedir.

bc. et-Taberânî (ö.360/971)'nin Ravileri

* **Ebû Muslim İbrahim b. Abdullah b. Mâiz el-Basrî el-Keşî (ö.292/905)**: Bazen de el-Keccî denmiştir ki o, Basra'da bir ev yaptırmış ve “kecc'e geliniz” diye çağırarak eşini dostunu davet etmiştir. “Sünen” adlı hadis kitabı vardır. ed-Darekutnî (ö.385/995) onu Sika saymış ve hadiste seçkin alimlerden olduğunu belirtmiştir. Bağdat'ta 100 yaşlarında vefat etmiş ve cenazesi Basra'ya götürülmüştür⁷⁵.

Hakkında söylenen ta'dil ifadeleri adalet konusunda bir problemin olmadığına kanıttır.

54 | db

c. Nâfi'(ö.117/735)'den gelen Rivayet

ca. eş-Şeybanî (ö.287/900)'nin Ravileri

* **Nâfi' Mevlâ Abdullah b. Ömer b. el-Hattâb el-Kureşî (ö.117/735)**: Tabiîn devrinin meşhur alimlerindedir. Nesebi kesin olarak bilinmemektedir. Hz. Ömer onu, katıldığı savaşların birisinde esir etmiştir. Çok hadis rivayet eden Nâfi'nin rivayetleri meşhur Kütüb-i Sittede mevcuttur. Hâfız⁷⁶, Sebt⁷⁷ ve Sika lafzıyla ta'dil edilen Nâfi' hakkında İmam Malik (ö.179/795), “Nâfi'nin Abdullah İbn Ömer (ö.73/693)'den rivayeti bana kafi gelirdi. Ayrıca onu başkasından da işitme ihtiyacını hissetmezdim” demiştir. İbn Hirâş (ö.283/896) “seçkin sikalardandır” demiştir. Rivayetlerinin sahih olduğu hakkında ittifak edilmiştir⁷⁸.

⁷⁴ el-Buharî, *et-Târihu'l-Kebîr*, IV, 11; İbn Hibbân, *Kitâbu's-Sikât*, VIII, 278; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV, 165

⁷⁵ İbn Hibbân, *Kitâbu's-Sikât*, VIII, 89; İbnü'l-Kayserânî, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Tahir, *Tezkiretu'l-Huffâz*, Thk.: Hamdi Abdulmecid İsmâil es-Selefi, Dâru's-Sumey'i, Riyad 1415, II, 620

⁷⁶ Hadislerin sahih olarak sonraki nesillere intikalinde büyük emeği geçen alim. Bkz.: Aydınlı, *a.g.e.*, s.66

⁷⁷ Özü-sözü doğru, zabtı tam, hucet sayılan ravi. Bkz.: Aydınlı, *a.g.e.*, s.136

⁷⁸ İbn Hibbân, *Kitâbu's-Sikât*, V, 467; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV, 368-310

* **Ebû Abdîrrahman el-Ömerî, Abdullah b. Ömer b. Hafs b. Âsım b. Ömer İbnu'l-Hattâb (ö.186/803)**: Hakkında Yahya b. Saîd el-Kattân (ö.198/813), "O'ndan hadis rivayet edilmez"; Yahya b. Main (ö.233/847) "Za'îf ve "Leyse bi-Şey"; Ahmed b. Hanbel (ö.241/855), "Kezzâb"ve "La Be'se Bih"⁷⁹; Ebû Davud (ö.275/888), "Hadisi yazılabilir"; Ebû Hâtım er-Râzî (ö.277/890), "Metrûkul-Hadîs" ve "Kezzâb"; en-Nesâî (ö.303/915), "Leyse bi'l-Kaviyy"⁸⁰ ve İbn Adıyy (ö.366/975), "Sadûk" gibi cerh ve ta'dil ifadeleri kullanmışlardır⁸¹.

* **Ebû Mu'âviye ed-Darîr, Muhammed b. Hâzim et-Temîmî es-Sa'dî el-Kufî (ö.195/810)**: Hicrî 113 yılında doğan Muhammed b. Hâzim, kendisine hiç kimsenin itirazda bulunmadığı sika imamlardan sayılmaktadır. Ayrıca onun hakkında "Sika ve Sadûk" gibi tadil; iyi ezber yapmadığı ve muztarib olduğu şeklinde de cerh ifadeleri kullanılmıştır. Yahya b. Main (ö.233/847), en-Nesâî (ö.303/915) ve ed-Darekutnî (ö.385/995) onu güvenilir bir ravi olarak kabul etmişlerdir. Yakub b. Şeybe (ö.262/875)'nin "sika olmakla birlikte bazen tedlis yapıyordu" dediği bu ravi hakkında Ebû Davud (ö.275/888) ise "Kufe'de Mürcie'nin reisiydi" ifadesini kullanmıştır. Ayrıca İbn Hibban (ö.354/965) da onun "Hâfız, Mutkin⁸²ve hain bir Mürci" olduğunu ifade etmiştir⁸³.

Ravilerin ölüm tarihlerini dikkate aldığımızda, hadisin ittisal açısından problemlili olmadığı görülmektedir. Fakat adalet ve zabt açısından bazı raviler oldukça sorunludur. Özellikle Ebû Abdîrrahman el-Ömerî (ö.186/803) hakkında verilen "Za'îf, Leyse bi-Şey, Kezzâb, La Be'se Bih ve Metrûkul-Hadîs" gibi ifadeler, hadisin zayıf olduğunu göstermektedir.

cb. el-Belâzurî (ö.279/892)'nin Ravileri

* **Ebû Musa, İshâk b. el-Fervî (ö.?)**: Kaynaklarda Ebû Musa künyeli bu ravi hakkında bir bilgiye rastlanılmamıştır.

⁷⁹ Böyle bir ravinin hadisi i'tibâr için alınır. Bkz.: Aydın, a.g.e., s.86

⁸⁰ Böyle bir ravinin hadisi i'tibâr için alınır. Bkz.: Aydın, a.g.e., s.88

⁸¹ İbn Ebî Hatim er-Râzî, *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dil*, V, 253; el-Buharî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, V, 316

⁸² Böyle bir ravinin rivayet ettiği hadis ihticac için alınır. Bkz.: Aydın, a.g.e., s.121

⁸³ İbn Ebî Hatim er-Râzî, *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dil*, VII, 246-247; İbn Hibbân, *Kitâbu's-Sikât*, VII, 441; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IX, 120-121

Hakkında kullanılmış cerh ve ta'dil lafızlarına rastlanılmaması, cerh ve ta'dil açısından İshâk b. el-Fervî (ö.?)'nin meçhul bir ravi olduğunu söylemek mümkün görünmektedir.

cc. Abdullah b. Ahmed b. Hanbel (ö.290/903)'in Ravileri

* **Ebû Abdullah, Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilâl b. Esed ez-Zühli Eş-Şeybânî (ö.241/855):** Aslen Mervlidir. Huşeym b. Beşîr (ö.183/799)'den dört yıl hadis dersi alan Ahmed b. Hanbel, Hicrî 183/799 yılından itibaren dönemindeki en önemli ilim merkezlerini dolaşmıştır. Hadis ilminin her sahasında söz sahibiydi. Geniş ilmi, ona "dünya imamı" ünvanını kazandırmıştır. Çok güçlü bir hafızaya sahip olup hakkında "sika, Hâfız, Huccet ve Sebt" denilmiştir⁸⁴.

Ahmed b. Hanbel, sika olmasına rağmen senedeki Ebû Abdırrahman el-Ömerî (ö.186/803) hakkında verilen cerh ifadeleri, bu rivayetin de zayıf olduğunu delilidir.

56 | db

d. Yakub b. Ebî Seleme el-Mâcişûn (ö.121/739)'dan Gelen Rivayet:

da. Abdullah b. Ahmed b. Hanbel (ö.290/903)'in Ravileri

* **Ebû Yusuf el-Medenî, Yakub b. Ebî Seleme el-Mâcişûn el-Kureşî et-Teymî (ö.121/739):** Ebû Hurayra (ö.57/676), Abdullah b. Abbâs (ö.68/687) ve Abdullah b. Ömer (ö.73/692)'den rivayette bulunmuştur. İbn Hacer'e göre "sadûk" bir ravidir⁸⁵.

* **Yusuf b. Yakub b. Ebî Seleme el-Mâcişûn (ö.185/802):** Yahya b. Main (ö.233/847)'e göre "sika" bir ravidir⁸⁶.

* **Ebu'l-Hasan, Ali b. Müslim b. Sa'id et-Tûsî (ö.253/867):** Hicrî 160 yılında doğan Ali b. Müslim'i en-Nesâi

⁸⁴ el-Buharî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, II, 5; İbn Hıbbân, *Kitâbu's-Sikât*, VIII, 18; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I, 62-65

⁸⁵ İbn Hıbbân, *Kitâbu's-Sikât*, VII, 643; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, XI, 340; İbn Hacer el-Askalânî, Şihâbuddin Ebu'l-Fazl Ahmed b. Ali, *Takrîbu't-Tehzîb*, Thk.: Muhammed Avvâme, Dâru'r-Reşîd, Halep 1986, s.608

⁸⁶ İbn Ebî Hatim er-Râzî, *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dil*, IX, 234; İbn Hıbbân, *Kitâbu's-Sikât*, VII, 635-636; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, XI, 340; İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu't-Tehzîb*, s.602

(ö.303/915), “Leyse Bihi Be’s”; ed-Darekutnî (ö.385/995) ise sika olarak kabul etmişlerdir⁸⁷.

Yakub b. Ebî Seleme el- Mâcişûn (ö.121/739) ile Hz. Ömer (ö.23/644) arasında muâsarat şüphelidir. Onun Hz. Ömer'den ziyade oğlu Abdullah (ö.73/692)'dan rivayette bulunması bu kanatimizi kuvvetlendirmektedir. Bu durumda hadisin senedinde inkıta' var demektir. Adalet yönünden ise bir zaaf görülmemektedir. Fakat senedin munkatı' olması hadisin zayıf sayılması için bir sebeptir.

3. Senedlerin Değerlendirmesi

Klasik kaynaklarımızda eleştirildiği ifade edilen bu rivayet⁸⁸, dört kişi tarafından rivayet edilmiştir. Bunlardan Musa b. Ömer (ö.?) ve Yakub b. Ebî Seleme el- Mâcişûn (ö.121/739) hariç, diğer ikisi sahâbidir. Hatta sahâbilerden Hz. Enes en çok hadis rivayet eden sahâbiler arasında yer almaktadır. Ebu Reyve'nin onun hakkında vermiş olduğu bilgiler kaynaklarımız tarafından doğrulanmamaktadır.

İncelediğimiz bu hadisin ikisi hariç diğer varyantlarının senedleri muttasıldır. Bazı rivayetlerdeki ihtisar hariç bütün metinlerin ortak olduğu görülmektedir. Dolayısıyla rivayetlerin metinleri arasında şuzûz da yoktur. Bununla birlikte Hz. Ömer'in musallâda

⁸⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VII, 334; İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu't-Tehzîb*, s.405

⁸⁸ M. Fethullah Gülen, “Sonsuz Nur” adlı eserinde, Hz. Ömer (ö.23/643)'in yağmur duasında Hz. Abbas (ö.32/652)'ı vesile kıldığına dair hadisi savunurken şu ifadeleri söylemektedir: “Bu hâdise, İbn Ebi'd-Dünya (ö.281/894)'nın kitabı ve meşhur el-Câhız'ın, *el-Beyânu ve't-Tebyîn*'inden delil getirilerek inkâr edilmek istenmektedir. Meşhur Mutezile imamı ve sahih hadisleri bile inkâr etmeyi meslek edinmiş, materyalist en-Nazzâm (ö.230/845)'ın talebesi olan el-Câhız, adı geçen kitabında: “Hz. Ömer'e yağmur duası adına isnad edilen şeylerin hepsinde ızdırıp vardır. Çünkü kâh minbere çıkıp dua etti, kâh namazın arkasında dua etti, kâh kürsüde dua etti denmektedir. Öyleyse, bu hadisler doğru olamaz.” demektedir. Bir kere el-Câhız, hadisçi değildir; hadisle alakası, sıradan bir insan kadar ya vardır veya yoktur.” Bkz.: Gülen, M. Fethullah, *Sonsuz Nur*, Feza Yayıncılık, İstanbul 1994, II, 356 Yazarın alıntı yaptığı el-Câhız'ın, *el-Beyânu ve't-Tebyîn*'ini taradığımızda ise şu ifadelere rastladık: “Yağmur duası günü Hz. Ömer, Hz. Abbas'ın elini tutarak minbere çıktı ve istiğfarı aşmadı. Kendisine: “Sen yağmur istemedin ancak istiğfarda bulundun.” dendiğinde şöyle konuştu: “Ben gökyüzünün yıldızlarıyla yağmur istedim.” O, Allah'ın şu buyruğuna dayandı: “Rabbinizden başıslama dileyin. Çünkü O, çok başıslayıcıdır. Üzerinize gökten bol bol yağmur indirsın.” 71 Nuh, 10-11; Bkz.: el- Câhız, *el-Beyânu ve't-Tebyîn*, III, 59, 279. Dolayısıyla yazarın ifade ettiği eleştirilerin söz konusu eserde ve hatta el-Câhız'ın diğer eserlerinde bile rastlanılmadığını ifade etmek istiyoruz. Yazarın bu iddiaya kaynak göstermemesi bir diğer dikkat çekici noktadır.

(narnazgâh) yağmur duasında bulunduğuna dair rivayetlerde mevcuttur⁸⁹. el-Buharî (ö.256/870) nakli temel alındığında, ravi Abdullah b. el-Musennâ (ö.?) hakkında yapılan değerlendirmelere göre zabt bakımından sorunlu olduğu anlaşılmaktadır. Bu hadisin el-Buharî (ö.256/870) naklinin muttasıl olması, başka eserlerde değişik senedlerle rivayet edilmiş olması, diğer rivayetlerle metinsel açıdan muhalefetin olmaması, birbirlerinin kusurunu tamamlamaları ve böylece zabt bakımından sorunlu olan Abdullah b. el-Musennâ (ö.?)'ın za'fından kaynaklanan tehlikenin ortadan kalkması nedeniyle hadisin sahih olabileceği kanatindeyiz⁹⁰.

C. Hz. Abbas'tan Söz Edilmeyen Rivayetin Sened Tenkidi

Hz. Ömer'in yağmur duası yaparken Hz. Abbas'tan söz edilmeyen rivayetin ilk ravileri: eş-Şa'bî (ö.103/721), Ebû Mervân el-Eslemî (ö.?) ve Havvât b. Cubeyr (ö.40/660)'dir.

1. Hadisin Metinleri

a. eş-Şa'bî (ö.103/721)'den Gelen Rivayetler

* **Abdurrezzak b. Hemmâm (ö.211/826):** eş-Şa'bî rivayet etti ki : Hz. Ömer, İnsanlar için yağmur duasına çıktı. Geri dönün-

⁸⁹ Abdurrazzâk b. Hemmâm, Ebû Bekir es-San'ânî, *el-Musannef*, (Ma'mer b. Râşid'in el-Câmi'i ile birlikte), Thk.: Habîburrahman el-A'zamî, el-Mektebetu'l-İslâmî, Beyrut 1403/1983, III, 92-93; Bu rivayette Hz. Ömer, Hz. Abbas'tan kalkmasını ve dua etmesini istemiştir. O da "Allâhım, bulut da su da senin katındadır, bulutu gönder ve bize yağmur indir... diyerek uzun bir dua yapmıştır. Bu rivayetin ravilerinden el-Hüseyn b. Abdillâh b. Ubeydullah b. Abbas b. Abdî'l-Muttalib (ö.140/757) hakkında bir çok alim menfi ifadeler kullanmışlardır. Örneğin; Ahmed b. Hanbel (ö.241/855) "Münker rivayetleri vardır"; İbn Hacer (ö.852/1448) "za'if"; en-Nesaî (ö.303/915) "Metrük ve Leyse bi-Sika" ve Ebû Hatim er-Râzî (ö.327/939) "Za'if, hadisi yazılır fakat onunla ihticac olunmaz" gibi ifadeler kullanmışlardır. Bkz.: İbn Ebî Hatim er-Râzî, *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dil*, III, 57; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, II, 296. Diğer bir ravi İbrahim b. Muhammed b. Ebî Yahya el-Eslemî (ö.184/800) hakkında da "yalancısı" gibi menfi ifadeler kullanılmıştır. Bkz.: İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I, 137-138

⁹⁰ Ayrıca söz konusu hadisin sened ve metin yönünden sıhhati hakkında herhangi bir problem olmadığını vurgulayan bazı çalışmalar da şunlardır: Ebu Şehbe, *a.g.e.*, I, 153; Güler, Zekeriya, "Vesîle ve Tevessül Hadislerinin Kaynak Değeri (Tahric ve Değerlendirme)", s.89; Güler, Zekeriya, "Vesîle ve Tevessül Hadislerinin Kaynak Değeri", s.53; İsmail Çalışkan konuyla ilgili olarak yaptığı değerlendirmede: "Hadis mecmualarında, tevessülün bütün bu çeşitlerini destekleyen pek çok rivayete rastlamak mümkündür. Ancak, yapılan tedkikler, bu hadislerin hemen hepsinin sened ve metin yönünden problemliler olduğunu göstermiştir." diye düşüncesini açıklasa da atıfta bulunduğu kaynakları dikkate aldığımızda kanaatimizce "hemen hepsi" ifadesiyle bu hadisi istisna tuttuğu anlaşılmaktadır. Çalışkan, *a.g.m.*, s.185 (26. dipnot)

ceye kadar mağfiret dilemekten başka bir şey yapmadı. Yanında bulunanlar: Biz senin yağmur için dua ettiğini görmedik, dediler. O, “ben kendisi sebebiyle yağmurun yağdırılması istenen göğün mecâdîhini (semanın yağmur yağdırma sebeplerinin tümü) zikrederek yağmur talebinde bulundum” dedi ve şu ayeti okudu: “Rabbimizden mağfiret dileyin. O, çok bağışlayıcıdır. Üzerinize gökten bol bol yağmur indirsin. Sizi mallar ve oğullarla desteklesin, sizin için bahçeler var etsin, sizin için ırmaklar var etsin”⁹¹.

* **Sa'd b. Mansur (ö.227/842):** eş-Şa'bî rivayet etti ki: Hz. Ömer, yağmur duasına çıktı. Geri dönünceye kadar mağfiret dilemekten başka bir şey yapmadı. Yanında bulunanlar: Biz senin yağmur için dua ettiğini görmedik, dediler. O, ben kendisi sebebiyle yağmurun yağdırılması istenen göğün mecâdîhini (semanın yağmur yağdırma sebeplerinin tümü) zikrederek yağmur talebinde bulundum ve sonra “Rabbimizden mağfiret dileyin. O, çok bağışlayıcıdır. Üzerinize gökten bol bol yağmur indirsin. Sizi mallar ve oğullarla desteklesin, sizin için bahçeler var etsin, sizin için ırmaklar var etsin”⁹²; “Ey kavmim, Rabbimizden mağfiret dileyin. Sonra O'na tövbe edin ki üzerinize gökten bol bol yağmur indirsin”⁹³ ayetlerini okudu⁹⁴.

* **İbn Ebî Şeybe (ö.235/849):** eş-Şa'bî rivayet etti ki : Hz. Ömer yağmur duası için minbere çıktı ve şu ayeti okudu: “Rabbimizden mağfiret dileyin. Şüphesiz O, çok bağışlayıcıdır. Üzerinize gökten bol bol yağmur indirsin. Sizi mallar ve oğullarla desteklesin, sizin için bahçeler var etsin, sizin için ırmaklar var etsin.”⁹⁵ Sonra “Rabbimizden mağfiret dileyin. Şüphesiz O, çok bağışlayıcıdır.” dedi ve minberden indi. Yanında bulunanlar: Ey Müminlerin Emiri, yağmur isteseydin, dediler. O da: Ben kendisi sebebiyle yağmurun yağdırılması istenen göğün mecâdîhini (semanın yağmur yağdırma sebeplerinin tümü) zikrederek yağmur talebinde bulundum” dedi⁹⁶.

⁹¹ 71 Nûh, 10-12; Abdurrazzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, III, 87

⁹² 71 Nûh, 10-12

⁹³ 12 Hûd, 52

⁹⁴ Sa'îd b. Mansûr, Ebû Osman Sa'îd b. Mansûr b. Şu'be el-Horâsânî, *Kitâbu's-Sunen*, Thk.:S'ad b. Abdillâh b. Abdilaziz Âli Humeyd, Dâru'l-'Usaymî, Riyad 1414, V, 353

⁹⁵ 71 Nûh, 10-12

⁹⁶ İbn Ebî Şeybe, Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrahim İbn Osman Ebî Bekir el-Kufî, *Kitâbu'l-Musannef fi'l-Ehâdisi ve'l-Âsâr*, Thk.: Kemal Yusuf el-Hût, el-Mektebetu'r-Ruşd, Riyad 1409, II, 221-359; VII, 76

* **İbn Ebî'd-Dünya (ö.281/894):** eş-Şa'bî rivayet etti ki : Hz. Ömer, halkla yağmur duasına çıktı. Geri dönünceye kadar mağfiret dilemekten başka bir şey yapmadı. Yanında bulunanlar: Biz senin yağmur için dua ettiğini görmedik, dediler. O, ben kendisi sebebiyle yağmurun yağdırılması istenen göğün mecâdîhini (semanın yağmur yağdırma sebeplerinin tümü) zikrederek yağmur talebinde bulundum ve sonra "Rabbinizden mağfiret dileyin. O, çok bağışlayıcıdır. Üzerinize gökten bol bol yağmur indirsin. Sizi mallar ve oğullarla desteklesin, sizin için bahçeler var etsin, sizin için ırmaqlar var etsin"⁹⁷; "Ey kavmim, Rabbinizden mağfiret dileyin. Sonra O'na tövbe edin ki üzerinize gökten bol bol yağmur indirsin"⁹⁸ ayetlerini okudu⁹⁹.

* **İbn Sa'd (ö.230/844):** eş-Şa'bî rivayet etti ki : Hz. Ömer yağmur duasına niyetlendi ve minbere çıkıp şu ayetleri okudu: " Rabbinizden mağfiret dileyin. O, çok bağışlayıcıdır"; "Rabbinizden mağfiret dileyin. O'na tövbe edin" Sonra minberden indi. Kendisine:" Ey Müminlerin Emiri! Yağmur istemene mani olan nedir? diye soruldu. O, "ben kendisi sebebiyle yağmurun yağdırılması istenen göğün mecâdîhini (semanın yağmur yağdırma sebeplerinin tümünü) zikrederek yağmur talebinde bulundum" dedi¹⁰⁰.

60 | db

b. Ebû Mervân el-Eslemî (ö.?)'den Gelen Rivayet

* **İbn Ebî Şeybe (ö.235/849):** Ebû Mervân el-Eslemî (ö.?) dedi ki: Hz. Ömer ile yağmur duasına çıktık. Mağfiret dilemekten başka bir şey yapmadı¹⁰¹.

c. Havvât b. Cubeyr (ö.40/660)'den Gelen Rivayet

* **İbn Ebî'd-Dünya (ö.281/894):** Havvât b. Cubeyr dedi ki: İnsanlar Hz. Ömer döneminde şiddetli bir kuraklığa yakalandılar. Hz. Ömer halkla birlikte yağmur duasına çıktı ve onlarla iki rekat namaz kıldı. Elbisesinin sağını soluna ve solunu sağına çevirdi. Son-

⁹⁷ 71 Nûh, 10-12

⁹⁸ 12 Hûd, 52

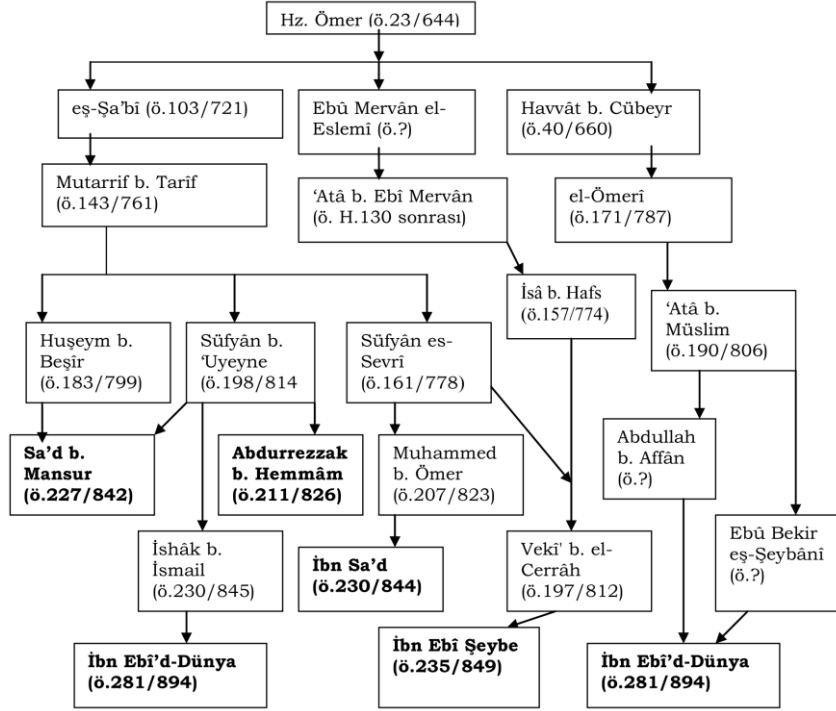
⁹⁹ İbn Ebî'd-Dünya, Ebu Bekir Abdullah İbn Muhammed b. Ubeyd, *Kitâbu'l-Matar ve'r-Ra'd ve'l-Berk ve'r-Rih*, Thk.:Tarık Muhammed Saklu' el-'Amudî, Daru İbni'l-Cevzi, Suudi Arabistan 1997, ss.106-107

¹⁰⁰ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, III, 319

¹⁰¹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, , VI, 61

ra ellerini uzatarak “Ey Allahım senden mağfiret diliyoruz. Bize yağmur ihsan et”¹⁰²

2. Hadisin Sened Ağı

db | 61

a. eş-Şa'bi (ö.103/721)'den Gelen Rivayet

aa. Abdurrezzak (ö.211/826)'ın Ravileri

* **Ebû Amr 'Amir b. Şerâhil b. 'Abd b. Abdullah b. Şerâhil el-Himyeri eş-Şa'bi (ö.103/721):** Aslen Yemenlidir. Tabi'nin büyüklerinden olup muhaddis, hafız, fakih ve şairliğiyle meşhur bir alimdir. Tefsir hususunda çok ihtiyatlı ve tedbirli davranıldığı rivayet edilir. Devrinde Kufe, Basra ve Hicaz'da hadisi ondan iyi bilen yoktu. Sahabîlerin çok olduğu zamanda bile ders hal-

¹⁰² İbn Ebî'd-Dünya, Ebu Bekir Abdullah İbn Muhammed b. Ubeyd, *el-Havâtif*, Müessesetu'l-Kütübî's-Sekâfiye, Beyrut 1413, s.26 (Rakam:16); İbn Ebî'd-Dünya, Ebu Bekir Abdullah İbn Muhammed b. Ubeyd, *Mücâbu'd-Da've*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut t.y., s.83 (Rakam:43)

kası vardı. Hadisi manen rivayet ederdi. Hz. Ömer'den mürsel rivayetlerde bulunurdu. Bazıları onun mürsel rivayetlerinin de sahih kabul edilebileceğini ifade etmişlerdir. Çok kuvvetli bir hafızaya sahipti. Hadis ilminde sika kabul edilmiştir¹⁰³.

* **Ebû Bekir, Mutarrif b. Tarif el-Hârisî (ö.143/761):** Aslen Kufe'lidir. Ahmed b. Hanbel (ö.241/855) ve Ebû Davud (ö.275/888)'a göre hadiste sika, sebt bir ravidir. Osman b. Ebî Şeybe (ö.239/853) de onun için "sika ve saduk" lafızlarını kullanmıştır. Mutarrif b. Tarif'in "dünya ve içindekiler bana verilse bile yalan söylemek beni sevindirmez" dediği rivayet olunmuştur¹⁰⁴.

* **Ebû Muhammed, Süfyân b. 'Uyeyne b. Ebî 'İmrân el-Kufî (ö.198/814):** Kufe'de dünyaya gelmiştir. Sonraları babasıyla birlikte Mekke'ye göç etmiştir. Çok sağlam bir hafızaya sahipti. Hicaz bölgesinin hadisini ondan daha iyi bilen yoktu. eş-Şâfi'î (ö.204/819) onun hakkında "Süfyân ve Malik olmasaydı Hicazın ilmi kaybolurdu" demiştir. Büyük şöhretine rağmen bazen sika ravilerden tedlis yapardı. Ömrünün sonlarına doğru akli karıştığı söylenmektedir. Hakkında "sika", "Sebt", "Hasenu'l-Hadis"¹⁰⁵, "İmam", Hafız, "Hüccet" ve "Fakih" gibi ta'dil lafızları kullanılmıştır¹⁰⁶.

62 | db

Ravilerin kullandıkları tahammül ve eda sığalarını tetkik ettiğimizde, senedin tamamının "an'ane" ile nakledildiği görülmektedir. Bu eda sigasının "bizzat hocadan işitilmediği durumlarda kullanıldığı" hatırlanacak olunursa, raviler arasında likânın olmadığını söyleyebiliriz. Özellikle eş-Şa'bi'nin Hz. Ömer'den mürsel rivayette bulunması; Süfyân b. 'Uyeyne'nin gerek tedlis yapması ve gerekse ömrünün sonlarına doğru rivayetleri karıştırması dikkate alındığında, söz konusu hadisin senedinin ittisâl açısından problemlili ve ravilerinin de zabt açısından sorunlu olabileceği anlaşılmaktadır.

ab. Sa'd b. Mansur (ö.227/842)'un Ravileri

* **Huşeym b. Beşîr b. Kâsım b. Dinar es-Sülemî (ö.183/799):** Hadis ilminde meşhûr âlimlerden olup künyesi Ebû

¹⁰³ İbn Hıbbân, *Kitâbu's-Sikât*, V, 185-186; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzibu't-Tehzib*, V, 57-59

¹⁰⁴ İbn Ebî Hatim er-Râzî, *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dil*, VIII, 313; İbn Hıbbân, *Kitâbu's-Sikât*, VII, 493; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzibu't-Tehzib*, X, 156

¹⁰⁵ Böyle bir ravinin hadisi i'tibâr için alınır. Bkz.: Aydınlı, a.g.e., s.69

¹⁰⁶ İbn Ebî Hatim er-Râzî, *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dil*, IV, 225-226; İbn Hıbbân, *Kitâbu's-Sikât*, VI, 403; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzibu't-Tehzib*, IV, 104-107

Muâviye el-Vâsıtî'dir. Hadîs kitaplarında kendisinden çok bahsedilen Hüseyim bin Beşîr, Bağdâd'ta ilk hadîs toplayanlardandır. Ayrıca tefsîr, fıkıh ve kırâat ilimlerinde de âlimdir. Hadis ilminde hâfızasının kuvveti ile tanınan ve yirmibin hadisi ravileriyle birlikte ezbere bilen Hüseyim b. Beşîr hakkında sika, sebt gibi ta'dil lafızları kullanılmıştır. Fakat mana ile rivayetin yanı sıra çok tedlis yaptığı da ifade edilmiştir. İbni Ebî'd-Dünyâ (ö.281/894), Hüseyim b. Beşîr'in ölümünden önce on yıl yatsının abdestiyle sabah namazını kıldığını haber vermiştir¹⁰⁷.

Hüseyim'in hem rivayetlerinde tedlis yapması hem de söz konusu hadisi "an'ane" eda sigasıyla nakletmesi dikkate alındığında, hadisin zayıf olabileceği ve ancak i'tibâr için kullanılabileceği görülmektedir.

ac. İbn Sa'd (ö.230/844)'ın Ravileri

* **Ebû Abdullah, Süfyân b. Saîd b. Mesrûk b. Habîb b. Râfi' b. Abdullah es-Sevrî (ö.161/778):** Aslen Merv'lidir. Kufe'de doğup yetişmiştir. Hadis hafızlarının seyidi, müfessir, fakih ve müctehiddi. Devrinde bütün Irak'ta hadisi ondan daha iyi ezberleyen yoktu. Çok miktarda hadis bilmesine rağmen, manen rivayette bulunur, bazende tedlis yapardı. Hakkında şilik ithamı vardır. İbnu'l-Mübârek (ö.181/797)'in hakkında "yeryüzünde ondan alim birini bilmiyorum" dediği Süfyân es-Sevrî alimler tarafından sika kabul edilmiştir¹⁰⁸.

* **Muhammed b. Ömer b. Vâkîd el-Eslemî (ö.207/823):** Eser sahibi olmasına rağmen zayıf kabul edilmiştir. Ahmed b. Hanbel (ö.241/855) onun hakkında "yalancı ve hadisleri karıştırmaktadır" demiştir. el-Buharî (ö.256/870) de onun için "metruk" lafzını kullanmıştır. İbn Ma'in (ö.233/847) ise onun güvenilir olmadığını ve hadisinin yazılamayacağını" belirtmiştir. Hadis uydurduğu ifade edilen Muhammed b. Ömer'i güvenilir kabul eden alimlerin sayısı azdır¹⁰⁹.

¹⁰⁷ İbn Ebî Hatim er-Râzî, *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dil*, IX, 115; İbn Hibbân, *Kitâbu's-Sikât*, VII, 587; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, XI, 53-55

¹⁰⁸ İbn Hibbân, *Kitâbu's-Sikât*, VI, 401-402; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV, 99-102

¹⁰⁹ ez-Zehebî, *Mizânu'l-İtidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, VI, 273-276

Bu senetteki bazı ravilerin tedlis yapması, bazılarının da yalancı ve hadisleri karıştırıyor olması zabt yönünden söz konusu rivayetin sorunlu olabileceğini düşündürmektedir.

ad. İbn Ebî Şeybe (ö.235/849)'nin Ravileri

* **Ebû Süfyân Vekî' b. el-Cerrâh b. Melîh er-Ruâsî el-Kûfî (ö.197/812)**: Aslen Nisabur'ludur. Vekî', devrin en meşhûr ilim merkezlerinden Kûfe'de büyüyüp, yetişti. Hişâm b. Urve (ö.146/763) ve Süfyân-ı-Sevrî (ö.161/778) gibi muhaddislerden hadis dersi almıştır. Hafızası kuvvetli olup, işitmiş olduğu hiçbir hadisi unutmazdı. Ahmed b. Hanbel onun ilmini ve hıfzını övmüştür. Hadîs ilminde sika, sebt ve hüccettir. Alimler O'nun muhaddisliğini çok övmüşlerdir. Şiiliğe eğilimli olduğu rivayet edilmektedir¹¹⁰.

Vekî' b. el-Cerrâh da hadisi "an'ane" eda sıgasıyla nakletmiştir. Bununla birlikte ravi hakkında değerlendirmelere bakıldığında ise adalet ve zabt yönünden bir problemin olmadığı görülmektedir.

64 | db

ae. İbn Ebî'd-Dünya (ö.281/894)'nın Ravileri

* **İshâk b. İsmail et-Tâlekânî (ö.230/845)**: Bağdat'ta ikamet etmiştir. Ebû Davud (ö.275/888), ed-Darekutnî (ö.385/995) ve bazı alimler onun hakkında "sika" demişlerdir. İbn Ma'în (ö.233/847) ise "saduk olduğunu ümid ediyorum, onda bir problem yoktur" ifadelerini kullanmıştır. Ayrıca onu zayıf kabul edenler de olmuştur¹¹¹.

Bu değerlendirmelere göre bu hadisin i'tibar için alınabileceği sonucu ortaya çıkmaktadır.

b. Ebû Mervân el-Eslemî (ö.?)'den Gelen Rivayet

ba. İbn Ebî Şeybe (ö.235/849)'nin Ravileri

* **Ebû Mervân el-Eslemî (ö.?)**: İsmi hakkında ihtilaf vaki olmuştur. Adının Sa'îd, Muğîs ve Abdurahman b. Mus'ab şeklinde olduğu ifade edilmiştir. Ka'bu'l-Ahbar'dan rivayette bulunmuştur. Sahabi olup olmadığı hususunda tereddütler hasıl olmuştur. el-'İclî (ö.261/875) ise onun Medineli tabiinden olduğunu söylemiştir.

¹¹⁰ İbn Ebî Hatim er-Râzî, *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dil*, I, 219-224; İbn Hıbbân, *Kitâbu's-Sikât*, VII, 562

¹¹¹ İbn Hıbbân, *Kitâbu's-Sikât*, VIII, 113; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I, 198

Sika olmakla birlikte irsâl yaptığı zikredilmiştir. en-Nesâfî (ö.303/915) de onun "ma'rûf" olduğunu belirtmiştir¹¹².

* **Ebû Mus'ab, 'Atâ b. Ebî Mervân el-Eslemî (ö.130 sonrası)**: Medine ehlinde sayılır. Kufe'de ikamet etmiştir. Az rivayette bulunan 'Atâ b. Ebî Mervân hakkında "sika ve ma'rûf" gibi ifadeleri kullanılmıştır¹¹³.

* **İsâ b. Hafs b. Asım b. Ömer b. el-Hattâb (ö.157/774)**: el-'İclî (ö.261/875)'nin güvenilir kabul ettiği İsâ b. Hafs, alimler tarafından sika kabul edilmiştir. Ayrıca az hadis rivayet ettiği söylenmektedir¹¹⁴.

Bu seneddeki bazı ravilerin ölüm tarihlerinin tespit edilememesi muasarat konusunda herhangi bir şey söylemeyi güçleştirmektedir. Ravilerin az hadis rivayetinde bulunmaları dikkat çekmekle birlikte bazılarının irsâl yapması senedin zayıf olabileceğini ifade etmektedir. Ayrıca bu değerlendirmeler ışığında zabt konusunda da bir şey söylemek mümkün görülmemektedir.

c. Havvât b. Cübeyr (ö.40/660)'den Gelen Rivayet

db | 65

ca. İbn Ebî'd-Dünya (ö.281/894)'nın Ravileri

* **Ebû Salih, Havvât b. Cübeyr b. Nu'mân b. Ümeyye el-Ensârî (ö.40/660)**: Uhud Gazvesinde Ayneyn tepesindeki okçuların kumandanı olan Abdullah b. Cübeyr (ö.3/624)'in kardeşidir. Evs kabilesine mensup olmakla beraber bazı kaynaklarda Benî Hazrec'e nisbet edilmektedir. Havvât, Bedir Gazvesi'ne giderken Ravhâ (Safra) denilen yerde ayağı kırıldığından Hz. Peygamber tarafından Medine'ye geri gönderilmiş, bununla beraber kendisine ganimetten pay ayrılmıştır. Daha sonra gerçekleşen bütün gazvelere katılmıştır. Havvât, Hz. Peygamber tarafından Kurayzoğulları hakkında bilgi toplamakla görevlendirilmiştir. Onun Sıffîn Savaşı'nda Hz. Ali'nin saflarında yer aldığı rivayet edilir. Havvât, Resûl-i Ekrem'den birkaç hadis rivayet etmiş, kendisinden de Abdurrahman b. Ebû Leylâ (ö.74/693), Atâ b. Yesâr (103/721) ve kendi oğlu Salih

¹¹² İbn Ebî Hatim er-Râzî, *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dil*, IX, 445; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, XII, 251

¹¹³ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VII, 188

¹¹⁴ İbn Ebî Hatim er-Râzî, *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dil*, VI, 273; İbn Hibbân, *Kitâbu's-Sikât*, VII, 231; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VIII, 186

rivayette bulunmuştur. Hayatının son yıllarında gözlerini kaybetmiştir¹¹⁵.

* **Abdullah b. Ömer b. Hafs b. 'Asım b. Ömer b. el-Hattâb el-Kureşî , Ebû Abdîrrahman el-Ömerî (ö.171/787):** Onun hakkında bir çok cerh ifadeleri kullanılmıştır. Zayıf olduğu kabul edilen bu ravi hakkında, en-Nesâî (ö.303/915); "Leyyinu'l-Hadîs" demiştir. Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân (ö.198/813) ondan hadis rivayetinde bulunmuyordu. Ayrıca hakkında "Lâ Be'se Bih, Leyse bi'l-Kaviyy ve za'îf" gibi cerh; "sika, Salih ve sadûk" gibi ta'dil ifadeleri kullanılmıştır.¹¹⁶.

* **Ebû Mahled 'Atâ b. Müslim el-Haffâf el-Kufî (ö.190/806):** Kufe ehlinde olup Halep'te ikamet etmiştir. Salih bir ravi olmasına rağmen vehm sahibi olduğu ifade edilmiştir. Kitaplarını gömdüğü ve ezberinden rivayette bulunduğu nakledilen 'Atâ b. Müslim hakkında "Leyse Bihi Be's, Leyse bi'l-Kaviyy, Leyse bi-Şey', Muhtaribu'l-Hadîs ve Za'îf" gibi cerh ifadeleri kullanılmıştır. Ayrıca çok hata yaptığı da söylenmektedir¹¹⁷.

66 | db

* **Abdullah b. Affân (ö.?):** Bilgiye rastlanılmamıştır.

* **Ebû Bekir eş-Şeybânî (ö.?):** Bilgiye rastlanılmamıştır.

Bütün bunlardan hareketle, Havvât b. Cübeyr (ö.40/660) rivayetinin isnadının muttasıl olabileceğini söylemek mümkün değildir. Zira Ebû Abdîrrahman el-Ömerî (ö.171/787) ile Havvât b. Cübeyr (ö.40/660) arasında muâsaratin olmadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla ravi zincirindeki düşüş nedeniyle meydana gelen raviler arasındaki irtibatsızlık, bu rivayete olan güveni azaltmaktadır. Ayrıca bazı ravilerin zabt bakımından problemliler olmaları da bu güvensizliği pekiştirmektedir.

Bu değerlendirmelere topluca bakıldığında, bu hadisin bazı varyantlarının ittisâl açısından problemliler olduğuna ilave olarak, ravilerinin gerek adalet ve gerekse zabt açısından problemliler oldukları görülmektedir. Özellikle ravilerden bazılarının "tedlis", bazıları-

¹¹⁵ İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, Thk.:Ali Muhammed el-Becâvî, Beyrut 1412/1992, II, 346-347

¹¹⁶ İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu't-Tehzîb*, s.314; ez-Zehebî, *Mîzânü'l-İtidâl fî Nakdîr-Ricâl*, IV, 151-152

¹¹⁷ İbn Ebî Hatim er-Râzî, *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dil*, VI, 336; İbn Hibbân, *Kitâbu's-Sikât*, VII, 255; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VII, 189

nın "irsâl yapmaları" ve bazılarının da "zayıf" olması, hadisin zayıf olabileceğini göstermektedir.

3. Senedlerin Değerlendirmesi

Sened tenkidi yaptığımız bu hadisin ravilerden bazılarının sika olmalarına rağmen irsâl ve tedlis yaptıkları, zayıf ve rivayetleri karıştırıyor oldukları anlaşılmıştır. Hadisin metinlerine baktığımızda muhtasar nakilde bulunan Ebû Mervân el-Eslemî (ö.?) ve Havvât b. Cubeyr (ö.40/660)'in rivayetleri hariç diğer varyantların metinleri, sadece nerede söylenildiği hariç ortak olduğu görülmektedir. Bazı rivayetlerde hadisin minberde, diğerlerinde ise yağmur duasına çıkıldığında söylenildiği anlaşılmaktadır. Bu nakil farklılığı muhtemelen Mutarrif b. Tarîf (ö.143/761)'den sonraki tabakadan kaynaklanmıştır. Rivayetler karşılaştırıldığında Süfyân es-Sevrî (ö.161/778)'nin Huşeym b. Beşîr (ö.183/799) ve Süfyân b. 'Uyeyne (ö.198/814)'ye aykırı rivayette bulunduğu görülmektedir. Dolayısıyla Süfyân es-Sevrî (ö.161/778)'nin şâz rivayette bulunduğu söylenebilir.

Yaptığımız tespite göre hadis, adalet ve zabt sahibi olmayan raviler tarafından, muttasıl olmayan bir senedle, metnindeki küçük farklılık hariç şâz olmayarak rivayet edilmiştir. Bir diğer ifadeyle bu hadis, hadisin sıhhati için gerekli olan şartları taşımamaktadır. Bu değerlendirmeler ışığında, "metin tenkidi" yapılmadan bile söz konusu rivayetin sahih olamayacağı anlaşılmaktadır.

Sonuç

Yağmur duasıyla ilgili Hz. Ömer'den nakledilen hadisin rivayetlerini bir araya topladığımızda, rivayetlerin lafızlarının farklı olduğu görülmektedir. Fakat rivayetleri, yağmur duasında Hz. Abbas'ın vesile edinilip edinilmediği şeklinde konularına ayırdığımızda birbirinden farklı iki rivayete şahit olunmaktadır.

İncelediğimiz hadisteki lafız farklılığı, kanaatimizce hadisin hangi ortamda söylenildiği, hangi şartlarda ve hangi bağlamda söylenildiği ile yakından ilgilidir. Yağmur duasıyla ilgili hadisin irad edilme ortamını hatırladığımızda, 9 aylık bir süre devam eden bir kuraklık ve kıtlık zamanında söylenildiğini görülmektedir. Şüphesiz bu zaman zarfı içerisinde tek bir duadan bahsetmek mantıklı gözükmemektedir. Şu halde, Hz. Ömer'in yapmış olduğu bu duaların farklı yerlerde ve farklı zamanlarda söylenildiği sonucu ortaya çık-

maktadır. Hz. Ömer'in bir defasında Hz. Abbas'ı vesile edinerek yağmur istemiş, başka bir zamanda istiğfarla yetinmiş olabilir¹¹⁸.

Bütün bu rivayetlerden anlaşılacağı üzere, Hz. Ömer farklı bir ortamda farklı bir hitabda bulunmuş, söz konusu rivayetleri söylemiştir. Konu bütünlüğü içerisindeki rivayetler arasındaki önemsiz farklılıklar ve ihtisarlar, ya ravilerin söz konusu hitabın tamamını değil, kendilerince ilgili gördükleri pasajları rivayet etmesinden ya da ravilerin zabtından kaynaklanmıştır. Bunlara ilaveten hadisi hocalarından dinleyen ve nakleden ravilerin anlayış seviyelerinin farklı olması, mana ile rivayette bulunmaları da eklenebilir. Şüphesiz beşerî bir aktiviteyi nakleden bir ravinin, duyduğu bir haberi kendi algılama ve anlama kapasitesine göre aktaracağı ya da her bir ravinin hafızasında tutabildiği kadarıyla nakledeceği ihtimal kabul etmez bir gerçekliktir.

İncelememiz sonucunda Ebû Reyve'nin önyargısı sayesinde hadislerin otoritesini sarsmak için Hz. Ömer'in rivayetini kullandığı yargısına varmaktayız. İlk bakışta söylenenleri gerçek zanneden bir Müslüman, ya el-Buharî'nin kitabı hakkında şüpheye düşecek ya Hz. Enes'in güvenilir olmadığına karar verecek ya da hadislere gerçekten israiliyyatın karıştığına inanacaktır. Ancak Ebû Reyve'nin ilk önce çıkış noktası hatalıdır. Zira yağmur duası, Hz. Peygamberin uygulamaları ile sabit bir sünnettir¹¹⁹. Dolayısıyla Ka'bu'l-Ahbâr'ın telkinine ihtiyacı yoktur. İncelemiş olduğumuz Hz. Abbas'ın vesile kılınması ile ilgili rivayetlerin hiç birinde Ka'bu'l-Ahbâr'ın adının zikredilmemesi ve Hz. Enes'in Yahudilerden rivayette bulunmaması da dikkat çeken diğer bir noktadır¹²⁰. Ebû Reyve'nin Hz. Ömer'in yağmur duasında Hz. Abbas'ı vesile kılmasının nedeni olarak gösterdiği Ka'bu'l-Ahbâr'ın sözünün sansürlenmiş olabileceğini de düşünmek tarihi gerçekliklere aykırıdır. Zira bu söz hem uydurmadır hem de güvenilir İslam Tarihi kitaplarında yer almamaktadır. Ka-

¹¹⁸ Nitekim İbn Kuteybe (ö.276/889) de aynı kanaatte olmalı ki çeşitli eserlerinde bu rivayetleri nakletmiştir. Bkz. : İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. ed-Dîneverî, *eş-Şi'ru veş-Şuâra*, Thk.:Ahmed Muhammed Şakir, Dâru'l-Meârif, Kahire t.y., II, 702; İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. ed- Dîneverî, *Ğaribu'l-Hadis*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1988, I, 321, 397-398

¹¹⁹ en-Nevevî, Ebû Zekerîyya Yahya b. Şeref, *Şerhu'n-Nevevî alâ Sahîhi Müslim*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1392/1972, VI, 187-192

¹²⁰ Muhammed Ebu Şehbe de bu konuda şöyle söylemektedir: "Şayet Kâ'b, Enes hadisinin bir ravisi olsaydı veya Enes, ehl-i kitaptan haber almakla bilinseydi yazarın dedikleri aklen mümkün olurdu. Ancak rivayetin uzaktan yakından Kâ'b ile hiçbir ilgisi yoktur. Öyleyse tüm ihtimal yolları kapanmıştır." Bkz.: Ebu Şehbe, *a.g.e.*, I, 153 (37. dipnot)

naatimizce Ebû Reyye'nin böyle bir kanaate varmasında el-Câhız (ö. 255/869)'ın "İşte bu rivayet, Hz. Ömer'in Hz. Abbas'ı vesile kılarak yağmur duasına çıkmasının nedenidir" şeklindeki sözü etkili olmuştur.

el-Câhız (ö. 255/869)'dan etkilendiğine inandığımız Ebû Reyye, Hz. Abbas'ın vesile kılınıp kılınmadığı konusundaki hadisler arasında tercihte bulunurken peşin fikrinin esaretinde kalmıştır. Unutulmamalıdır ki önyargılarımız bazen bir hadisi yanlış anlamamıza, yorumlamamıza ve hatta yanlış eleştirilerde bulunmamıza sebep olabilir. Öte yandan Hz. Ömer'in bu duayı kalabalık bir cemaatin huzurunda yapmış olabileceği ve hiçbir sahabinin de onu 'bidat' ve 'şirk'le itham etmemiş olması dikkate alındığında, Ebû Reyye'nin Hz. Abbas'ın vesile kılındığına dair nakilde şirk unsuru olduğunu ima etmesinin de tutarlı bir tarafı yoktur.

Bu çalışma sonucunda ortaya çıkan bir diğer gerçekte, Hz. Ömer'in Hz. Abbas'ı vesile kıldığına dair rivayetin sened bakımından sahih; Hz. Abbas'tan söz edilmeyen rivayetin ise zayıf olduğudur. Bu durumda Ebû Reyye'nin kuvvetli rivayet olarak tercihte bulunduğu nakiller sened açısından diğerlerine göre zayıf oldukları anlaşılmaktadır. Yaptığımız sened tenkidi sayesinde bu sonuca ulaşmış olsak bile hadisin muhtevasının diğer delil ve bilgilerle mukayesesinin yapılması gerektiği gözden ırak tutulmamalıdır. Metin tenkidi olarak isimlendirilen bu muhteva analiz ve mukayesesi bir başka çalışmayla mutlaka vuzuha kavuşturulmalıdır.

Kaynakça

- Abdurrazzâk b. Hemmâm, Ebû Bekir es-San'ânî (ö.211/826), *el-Musannef*, (Ma'mer b. Râşid (öl.144/770)'in *el-Câmi'i* ile birlikte), Thk.: Habîburrahman el-A'zamî, I-XI, el-Mektebetu'l-İslâmî, Beyrut 1403/1983
- Aydınlı, Abdullah, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, Timaş Yayınları, İstanbul 1987
- Bardakçı, Mehmet Necmeddin, "Tasavvufî Bir Terim Olarak Tevessül ve Vesîle", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Kültür Matbaası, Ankara, 1999, C.I, Sayı:2, ss.33-48
- el-Belâzurî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahya b. Câbir el-Bağdadî (ö.279/892), *Ensâbu'l-Eşrâf*, Thk.:Suheyl Zekkâr, Riyâd Ziriklî, I-XIII, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1996
- el-Buharî, Alauddin Abdulaziz b. Ahmed b. Muhammed (ö.730/1330), *Keşfu'l-Esrar an Usûl-i Fahri'l-İslam el-Pezdevî*, Nşr.: Abdullah Mahmud Muhammed Ömer, I-III, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1997
- el-Buharî, Ebû Abdillâh Muh. b. İsmail (ö.256/870), *el-Câmi'u's-Sahîh*, I-VIII, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992
- _____, *et-Târihu'l-Kebîr*, Thk.:es-Seyyid Hâşim en-Nedvî, I-VIII, Dâru'l-Fikr, Beyrut t.y.

- el-Câhız, Ebû Osman 'Amr b. Bahr (ö.255/869), *el-Beyânu ve't-Tebyîn*, Thk.: Abdusselâm M. Hârûn, I-III, el-Mektebetu'l-Hancî, Mısır 1395/1975
- _____, *el-Kavlü fi'l-Biğâl*, (Resâilu'l-Câhız) Nşr.: Abdusselam Muhammed Hârûn, I-IV, el-Mektebetu'l-Hancî, Mısır 1399/1979
- Coşkun, Selçuk, *Hadis Değerlendirmelerinde Bütünlük*, Aktif Yayınevi, Ankara 2003
- Çalışkan, İsmail, "Allah-İnsan İlişkisinde Aracı Fikri: Vesilecilik", *İslâmiyât*, Avrasya Yay., Ankara, 2002, C.V, Sayı:1, ss.184-185
- Ebû Bekir el-Hallâl, Ahmed b. Muhammed b. Harun b. Yezîd (ö.311/923), *Kitâbu's-Sünne*, Thk.:Atiye ez-Zehrânî, I-III, Dâru'r-Râye, Riyad 1410
- Ebû Davud, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî (ö.275/889), *Sunen*, I-V, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992
- Ebû Hilal el-Askarî*, Hasan b. Abdillâh b. Sehl (ö.400/1009'dan sonra), *Kitâbü'l-Evâil*, Thk.: Muhammed es-Seyyid el-Vekil, Dâru'l-Beşîr, Kahire 1987
- Ebû Şâme, Abdurrahman b. İsmail b. İbrahim el-Makdisî (ö.665/1268), *Muhtasarü'l-Müemmel*, Thk.:Salahaddin Makbûl Ahmed, Mektebetu's-Sahveti'l-İslamiyye, Kuveyt 1403
- Ebu Şehbe, Muhammed, *Sünnet Müdafaası*, Çev.: Mehmed Görmez, M. Emin Özafşar, I-II, Rehber Yayıncılık, Ankara, 1990
- Ebû Reyve, Mahmud, *Advau'ala's-Sünneti'l-Muhammediyye*, Dâru'l-Meârif, Kahire t.y.
- _____, *Muhammedi Sünnetin Aydınlatılması*, Çev.:Muharrem Tan, Yöneliş Yayınları, İstanbul 1988
- Ebû Zehv, Muhammed, *el-Hadîs ve'l-Muhaddisûn*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire 1958
- Güler, Zekeriya, "Vesile ve Tevessül Hadislerinin Kaynak Değeri (Tahric ve Değerlendirme)", *İLAM Araştırma Dergisi*, İlmî Araştırmalar Merkezi, İstanbul, 1997, C.II, Sayı:1, ss.83-132
- _____, "Vesile ve Tevessül Hadislerinin Kaynak Değeri", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Kültür Matbaası, Ankara, 2003, C.IV, Sayı:10, ss.45-98
- el-Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit (ö.463/1071), *Târihu Bağdad*, I- XIV, Dâru'l- Kütübi'l- İlmîyye, Beyrut t.y.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yusuf, *el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, Thk.:Ali Muhammed el-Becâvî, I-IV, Dâru'l-Cil, Beyrut 1412
- İbn Asâkir, Ebu'l-Kasım Ali b. el-Hasen (ö.571/1176), *Tarihu Dimeşk*, Thk.:Ali Şîrî, I-LXX, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1998
- İbn Ebî Âsım, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk b. Mahled eş-Şeybânî (ö.287/900), *Kitâbu'l-Âhâd ve'l-Mesânî*, Thk.: Basım b. Faysal Ahmed el-Cevâbira I-VI, Dâru'r-Râye, Riyad 1991
- İbn Ebî'd-Dünya, Ebu Bekir Abdullah İbn Muhammed b. Ubeyd (ö.281/894), *el-Havâtif*, Müessesetu'l-Kütübi's-Sekâfiye, Beyrut 1413
- _____, *Kitâbu'l-Matar ve'r-Ra'd ve'l-Berk ve'r-Rih*, Thk.:Tark Muhammed Saklu' el-'Amudî, Daru İbni'l-Cevzî, Suudi Arabistan 1997
- _____, *Mücâbu'd-Da've*, Daru'l-Kutubi'l-İlmîyye, Beyrut t.y.
- İbn Ebî Şeybe, Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrahim İbn Osman Ebî Bekir el-Kuffî (ö.235/849), *Kitâbu'l-Musannef fi'l-Ehâdisi ve'l-Âsâr*, Thk.: Kemal Yusuf el-Hût, I-VII, el-Mektebetu'r-Ruşd, Riyad 1409
- İbn Ebî Hatim er-Râzî, Ebû Muhammed Abdurrahman Muhammed b. İdrîs (ö.327/939), *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dil*, I-IX, Dâru İhyau't-Turasi'l-Arabî, Beyrut 1372/1952

- İbn Hacer el-Askalâni, Şihâbuddin Ebu'l-Fazl Ahmed b. Ali (ö.852/1448), *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, Thk.:Ali Muhammed el-Becâvî, I-VIII, Daru'l-Cîl, Beyrut 1412/1992
- _____, *Tabakâtu'l-Mudellisîn*, Thk.:Asım b. Abdillâh el-Karyûtî, Mektebetu'l-Menâr, Umman 1983
- _____, *Takrîbu't-Tehzîb*, Thk.:Muhammed Avvâme, Dâru'r-Reşîd, Halep 1986
- _____, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I-XIV, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1404/1984
- _____, *Lisânu'l-Mizân*, Thk.:Adil Ahmed Abdulmevcut, Ali Muh. Muavviz, I-VII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1416/1996
- İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed (ö.241/855), *Fedâilu's-Sahâbe*, Thk.:Vaseyullah Muhammed Abbas, I-II, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1983
- _____, *el-Musned*, I-VI, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992
- İbn Hibbân, Muhammed b. Ahmed Ebû Hâtim el-Bustî (ö.354/965), *el-Mecrûhin*, Thk.:Mahmud İbrahim Zâyed, I-III, Dâru'l-Va'y, Halep t.y.
- _____, *Kitâbu's-Sikât*, Thk.:es-Seyyid Şerefuddin Ahmed, I-IX, Dâru'l-Fikr, y.y., 1975
- İbnu'l-Kayserâni, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Tahir (ö.507/1113), *Tezkiretu'l-Huffâz*, Thk.:Hamdi Abdulmecid İsmâil es-Selefi, I-IV, Dâru's-Sumeyî, Riyad 1415
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. ed-Dîneverî (ö.276/889), *Ğaribu'l-Hadis*, I-II, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1988
- _____, *eş-Şîru ve's-Şuâra*, Thk.:Ahmed Muhammed Şakir, I-II, Dâru'l-Meârif, Kahire t.y.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullâh Muhammed (ö.230/844), *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, I-VIII, Dâru Sadr, Beyrut t.y.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem el-İfrnkî el-Mısrî (ö.711/1311), *Lisânu'l-'Arab*, I-XV, Dâru Sadr, Beyrut 1375/1956
- Kırbaçoğlu, M. Hayri, *Alternatif hadis Metodolojisi*, Kitâbiyat, Ankara 2002
- Komisyon, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, DİB yayınları, İstanbul 2009
- Muslim, Ebu'l-Huseyn Muslim b. Haccac el-Kuşeyrî (ö.261/875), *Sahîhu Muslim*, I-III, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992
- en-Nesaî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb (ö.303/915), *Sunen*, I-V, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992
- en-Nevevî, Ebû Zekeriyya Yahya b. Şeref (ö.676/1277), *Şerhu'n-Nevevî alâ Sahîhi Müslim*, I-XVIII, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1392/1972
- Polat, Salahattin, *Hadis Araştırmaları*, İnsan Yayınları, İstanbul t.y.
- Sa'îd b. Mansûr, Ebû Osman Sa'îd b. Mansûr b. Şu'be el-Horâsânî (ö.227/842), *Kitâbu's-Sunen*, Thk.:S'ad b. Abdillâh b. Abdilaziz Âli Humejd, I-V, Dâru'l-'Usaymî, Riyad 1414
- es-Sâlih, Subhi, *Hadis ilimleri ve Hadis İstılahları*, Çev.: M. Yaşar Kandemir, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1986
- es-Saymerî, Ebû Abdillâh Huseyin b. Ali, *Ahbâru Ebî Hanîfe ve Ashâbihi*, Âlemu'l-Kütüb, Beyrut 1985
- es-Serahsî, Ebu Bekir Muhammed b. Sehl, *Usulü's-Serahsî*, Thk.:Ebu'l-Vefâ el-Afgânî, Dâru'l-Ma'rife, I-II, Beyrut 1372
- es-Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr (ö.911/1505), *Tedribu'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, Thk.:İrfân el-Aşşâ Hassûne, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1993
- et-Taberânî, Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb (ö.360/971), *el-Mu'cemu'l-Evsât*, Thk.:Abdulmuhsin b. İbrahim el-Huseynî, I-X, Dâru'l-Hameyn, Kahire 1415

- _____, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, Thk.: Hamdî Abdulmecid es-Selefi, I-XX, el-Mektebetu'l-Ulûm ve'l-Hükm, Musul 1404/1983
- et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir (ö.310/922), *Tarihu'l-Umem ve'l-Mulûk*, I-V, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1407
- et-Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa (ö.279/892), *Sunen*, I-V, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992
- Ünal, İsmail Hakkı, *İmam Ebû Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, DİB Yayınları, Ankara 1994
- ez-Zehebi, Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muh. b. Ahmed b. Osman, *Mizânu'l-İtidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, Thk.: Ali Muhammed Muavviz, Adil Ahmed Abdulmevcut, I-VIII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1995
- _____, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, Thk.: Şuayb el-Arnavut ve diğeri, I-XXIII, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1413

